

**Memòries de la
Reial Acadèmia Mallorquina
d'Estudis Genealògics,
Heràldics i Històrics**

22

PALMA 2012

**MEMÒRIES
DE LA REIAL ACADÈMIA MALLORQUINA
D'ESTUDIS GENEALÒGICS,
HERÀLDICS I HISTÒRICS**

Núm. 22

Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics.
Història: 1ª Època (1953-1955): *Memorias de la Academia Mallorquina de Estudios Genealógicos.* ISSN 1137-6414. 2ª Època (1993-2001) *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics* ISSN 1137-6406.

ISSN 1885-8600

Periodicitat: ANUAL

Editor: *Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Històrics, Genealògics i Heràldics.*

Academia associada al Instituto de España

Director

Dr. Antonio Planas Rosselló, Universitat de les Illes Balears

Consell de Redacció

Dr. Pedro de Montaner Alonso, Arxiu Municipal de Palma

Dr. Miguel J. Deyá Bauzá, Universitat de les Illes Balears

Dr. Miguel Ángel González de San Segundo, Universidad de Zaragoza

Dr. Fernando Sánchez Marcos, Universitat de Barcelona

Dr. Esteban Sarasa Sánchez, Universidad de Zaragoza

La revista es troba inclosa en el catàleg LATINDEX (www.latindex.org)

Incorporada a DICE

Categoritzada a ANEP

Indexada a les bases de dades ISOC i Regesta Imperii

Allotjada a e-Dialnet: <<http://dialnet.unirioja.es/servlet/revista?codigo=12069>>

La correspondència i remissió d'originals s'haurà de dirigir a :

Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics,
C/ de la Rosa, 3. 07003 Palma de Mallorca.

© dels autors pels seus articles

Reservats tots els drets. Cap part d'aquesta revista pot ésser reproduïda, emmagatzemada en un sistema d'informàtica o transmesa de qualsevol forma o per qualsevol mitjà, electrònic, mecànic, fotocòpia, gravació o altres mètodes sense previ i exprés permís de l'editor de la revista.

Dipòsit legal PM 658-93

Impress a les Illes Balears per:

GRÀFIQUES RUBINES

Francesc de Borja Moll, 36

07350 BINISSALEM

T. 971 511 739

E. taller@grafiquesrubines.com

MEMÒRIES DE LA REIAL ACADÈMIA MALLORQUINA D'ESTUDIS GENEALÒGICS, HERÀLDICS I HISTÒRICS

ÍNDEX

Jordi Gayà Estelrich <i>El tercer martiri de Ramon Llull. Reflexions d'Historiografia Lul·lística</i>	9
P. de Montaner <i>La descendencia del juez Mossé Xabi, judío de Mallorca del siglo XIV</i>	23
Aina Pascual Bennassar <i>La illeta del teatre Sans i el seu entorn</i>	63
Margalida Bernat Roca <i>Onofre Rodríguez contra la Universitat: sobre tints i noves murades (Ciutat de Mallorca, 1576 - 1622)</i>	99
Francisco Molina Bergas <i>El servicio militar de Pedro Ramón Zaforteza en las Guerras de Flandes (1596-1607)</i>	119
Albert Cassanyes Roig / Rafael Ramis Barceló <i>El atentado antiluliano de 1699 en el marco ideológico de la Universidad de Mallorca</i>	141
Felipe Rodríguez Morín <i>Miguel Domingo, un huracán liberal en la isla de Mallorca (1810-1814)</i>	167
Román Piña Homs <i>El día en que Palma juró la Constitución de 1812</i>	187

José Francisco de Villalonga Morell <i>Los Títulos Nobiliarios en Menorca</i>	119
Juan de Quiroga Conrado <i>Velasco Petriz, origen de un linaje: los Quiroga</i>	227
<i>Memòria de la Reial Acadèmia d'Estudis Històrics, Genealògics i Heràldics</i>	253

LA ILLETA DEL TEATRE SANS I EL SEU ENTORN

Aina Pascual Bennassar

Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Històrics, Genealògics i Heràldics

RESUM

Aquest treball se centra en l'estudi urbanístic, toponímic i històric d'una illeta de l'antiga parròquia de Santa Eulàlia de Palma, sota alou de la cúria de l'orde militar de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem. Ubicada enmig d'una zona molt comercial des de l'edat mitja fins al segle XIX, amb la documentació localitzada i la feina de camp s'ha pogut seguir l'evolució de les seves edificacions i l'origen social dels seus habitants al llarg dels segles, així com fer la identificació de l'indret on tengué lloc un famós episodi històric (segle XV).

PARAULES CLAU: Palma, Parròquia de Santa Eulàlia, Orde militar de Sant Joan de Jerusalem, Illeta, Evolució urbanística, social, Armadans i Espanyols.

ABSTRACT

This study examines the history and urban development of a particular city block in Palma located in the centuries-old parish of Santa Eulalia, as well as the different names given to it over time. Originally forming part of the urban property of the Military Order of St. John of Jerusalem, and situated at the center of an area which was very commercial during centuries. Visual and documentary research has brought to light the architectural evolution of its buildings, as well as the social status of the inhabitants down the centuries. The investigation of the surrounding area has identified the location of a famous historical incident.

KEYWORDS: Palma, Parish of Santa Eulalia, Military Order of St. John of Jerusalem, City block, Urban, social development, Armadans and Espanyols

La toponímia de la illeta i dels voltants al llarg dels segles

En primer lloc, hem de puntualitzar que aquesta illeta fou identificada amb el número 7 en el plànol de Ciutat que reproduïm, aixecat pel gravador Llorenç Muntaner, el 1831¹.

Rebut el dia 30 de juliol de 2012. Acceptat el dia 5 de setembre de 2012.

¹ *BSAL IX* (1902), làmina CXXIX. Per tal d'identificar les illetes, utilitzarem aquesta numeració, tot assenyalant entre parèntesi: Illetari del 1831. Vegeu p. 97

Començarem per parlar de la toponímia que ens ha permès familiaritzar-nos amb la documentació que transcriurem i comentarem al llarg del treball. Com és de suposar, la toponímia urbana ha variat molt al llarg del temps. De l'època anterior només direm que l'arribada dels conqueridors cristians suposà una interrupció brutal de l'esdevenir històric de Madina Mayurqa. No és el lloc per estendre'ns sobre els efectes urbanístics, socials i culturals que tengueren lloc a la ciutat musulmana en passar a mans cristianes, però és cert que lentament, a pesar de conservar durant un llarg temps elements importants de la ciutat anterior —el sistema hidràulic i les conduccions d'aigua que en depenien, algunes infraestructures artesanals², la traça de la majoria de barriades, alguns monuments puntuals (Almudaina, fortalesa de Gumara, ...)—, l'arribada de la cultura cristiana occidental significà un canvi radical en l'organització ciutadana. No obstant això, hem de destacar que, segons els especialistes, durant les primeres dècades es conservà en gran par l'estructura urbana islàmica. Fins ara, l'estudi més complet sobre Madina Mayurqa a l'època islàmica i al moment de l'arribada dels cristians és el de Mª Magdalena Riera, que sobre aquest punt no pot ser més clara: “Al 1229, la ciutat no és destruïda, però s'aniquilen els seus habitants. Tot el volum d'edificacions, les zones de conreu i les infraestructures passen a formar part del botí a repartir i són mantengudes per tal de servir de suport a la nova formació social”³. Més tard tornarem sobre els orígens islàmics d'aquest carrer i de la barriada en concret. També el P. Gabriel Llopart, que ha estudiat la casa medieval, està d'acord que durant els primers segles de civilització cristiana continuaren vigents moltes de les edificacions islàmiques i que aquestes a poc a poc foren substituïdes per altres de noves, construïdes segons els paràmetres de l'arquitectura catalana⁴.

Durant els segles XIII i XIV s'anà consolidant a la ciutat la toponímia⁵ nascuda de les circumstàncies de la conquesta cristiana i de la seva posterior repartició entre el rei, els magnats i els seus porcioners, així com la fundació de les primeres parròquies i dels hospitals i de l'establiment a la ja Ciutat de Mallorca dels principals ordes religiosos. La documentació d'aquests primers segles és encara imprecisa pel que fa a la toponímia urbana que s'anirà introduint a partir del segle XV⁶. Amb això volem dir que a les descripcions que es fan de les cases en els documents de compravenda,

² BERNAT ROCA, M.: “Feudalisme i infraestructura artesanal: de Madina Mayurqa a Ciutat de Mallorca (1230-1315)”, *BSAL* 53, p. 29. A més d'assenyalar la importància patrimonial dels obradors andalusís a la repartició de la ciutat entre els magnats i els seus porcioners, posa de relleu la supervivència per raons logístiques d'aquests obradors.

³ RIERA FRAU, M. M.: *Evolució urbana i topografia de Madina Mayurqa*, 1993, p. 67.

⁴ LLOPART, G.: “La casa medieval: Morfologia e iconografia”, *La pintura medieval mallorquina. Su entorno cultural y su iconografía*, 1, Palma, 1977, p. 229.

⁵ En aquest aspecte, és molt interessant tenir en compte la documentació que maneja la Dra. Riera.

⁶ La Dra. Barceló i altres autors també assenyalen la dificultat d'identificar les dades topogràfiques que es desprenen de la documentació. BARCELÓ CRESPI, M.: *La Talla de la Ciutat de Mallorca, 1512*, Palma, 2002, p. 16. A partir d'aquí citarem com Talla del 1512.

capbreuació o inventaris, les dades de localització són molt poc concretes i, en molts de casos, fan referències genèriques a zones o barriades de la ciutat, denominades pels noms dels personatges o de les institucions que entraren en el repartiment de la ciutat immediatament després de la Conquesta. La tendència fou des del principi utilitzar, tant per a la indicació dels carrers (o barriades) com per a la denominació de les illetes, noms de personatges notables, populars o vinculats a edificis públics de rellevància: esglésies, convents, centres comercials, fonts, forns, portes de la murada, etc. Per constatar-ho és suficient comprovar la documentació dels pergamins de l'Arxiu de la Parròquia de Santa Eulàlia, inventariats per mossèn Joan Rosselló en diversos volums. Els volums I i II comprenen el període que va entre els anys 1230 i 1399⁷, i el que s'hi recull il·lustra molt bé el que hem dit: els noms dels carrers són gairebé inexistents durant tot el segle XIII i comencen a aparèixer en el segle següent, tampoc de manera constant, encara que ja hi podem reconèixer noms de magnats i porcioners o referències urbanes com les murades i les seves portes. No obstant això, en alguns documents del segle XIV ja se citen noms de carrers i enclavaments fàcils de reconèixer actualment perquè la documentació els ha mantengut vius o es mantengueren vigents durant molts de segles, així⁸: Forn d'en Candler (part del carrer Terra Santa, devora la plaça de Quadrado), plaça Vella de Santa Margalida (plaça del Mercat), de l'Adobaria vella (Costa d'en Brossa), de la Ferreria, prop de la Carnisseria major (plaça d'en Coll), etc.

Pel que respecta a l'enclavament estudiat, la toponímia del segle XIV es troba documentada en els llibres de la Cúria de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem⁹, propietari alodial de la illeta en substitució dels Templaris, com explicarem més endavant. La toponímia ciutadana fou recollida i estudiada per Diego Zaforteza¹⁰, però la de les dècades immediates a la Conquesta i bona part de la del segle XIV, que ofereix una gran dificultat d'interpretació, s'ha d'estudiar encara amb més deteniment.

En trobam un exemple precisament als voltants del carrer estudiat. Zaforteza recull el nom de "carrer d'en Talayola"¹¹ d'un document del segle XVI que precisa que en aquella època es denominava "Sabateria d'Amunt" i "antigament anomenat den Talayola". Es tracta de l'actual carrer de la Carnisseria que, com era freqüent, ha canviat de nom en diverses ocasions. Ara bé, el nom "den Talayola" apareix repetides vegades en els llibres de la Cúria del Temple del segle XIV, d'on sembla deduir-se que d'aquesta manera es denominava una àrea més àmplia que l'actual, amb la qual limitaven dues illetes que sabem sota el domini alodial del Temple, números 6 i 7 (Illetari 1831). De fet, el mateix Zaforteza diu que el carrer de Can Savellà es denominava el

⁷ *Els pergamins de l'arxiu parroquial de Santa Eulàlia (1230-1349)*, I, Palma, 1999. *Els pergamins de l'arxiu parroquial de Santa Eulàlia (1350-1399)*, II, Palma, 2000.

⁸ Si el nom antic no ha sobreviscut, el nom actual figura entre parèntesi.

⁹ La documentació va des del 1326 al 1847 i pot consultar-se a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM).

¹⁰ ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad de Mallorca. Ensayo histórico-toponímico*, I-V, Palma, 1987-1989.

¹¹ ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, V, p. 300.

segle XIV “den Colomines”¹², però res no diu del de Can Sanç del qual, de moment, desconeixem amb certesa la denominació abans que la família Armadans s’hi instal·làs, en el segon terç del segle XV¹³. El mateix autor apunta que “Talayola” degué ser un veí del carrer, però no en precisà res més. Nogensmenys, un document de 2 de setembre del 1331¹⁴ ens permet saber alguna cosa més d’aquest personatge. Es tractava de Berenguer de Tallaloca (així transcrit en el document) que també apareix esmentat vivint a l’illa de Bernat Serra a un *Monedatge de la Parròquia de Santa Eulàlia* del 1329¹⁵. De moment no podem localitzar amb seguretat la illeta, però per les dades que aporta el document del 1331, pensam que podria ser qualsevol de les dues illetes limítrofs amb el carrer de Can Sanç, la núm. 6 o la núm. 7 (Illetari del 1831). Sens dubte fou un personatge molt popular en el seu temps, deu anys més tard ja no hi habitava, però el seu nom es continuà recordant durant més de cent anys. El 1342, casa seva estava dividida i era del drapaire Francesc Gironés i de Jaume Llagostera, candeler¹⁶. Un altre document¹⁷ ens confirma que la casa en qüestió feia cantonada i tenia dos portals, un donava al carrer de la Carnisseria, i l’altre segurament a l’actual carrer de Can Sanç; d’aquesta manera es podria ampliar l’àrea d’aquesta antiga denominació als dos carrers, segons l’època. Quelcom similar passava amb el carrer de “la Sabateria d’Amunt”¹⁸ que en determinats moments es denominà així no solament l’actual carrer de la Carnisseria, sinó també el carrer de la Corderia, pel que fa a la part més propera a la plaça d’en Coll (on antigament es trobava la carnisseria).

Tornant al tema que ens ocupa, podem concretar que, de moment, les notícies sobre la toponímia del carrer i la illeta durant els segles XIII i XIV són escasses, i les primeres dades documentades i clares són del segle XV.

Una Talla del 1478, ens permet de situar perfectament la illeta en aquella època¹⁹. Aleshores es denominava “Ylla de misser Thomàs Armadans” i hi estaven domiciliats, en dues cases contigües, Tomàs Armadans i el seu germà Francesc. Més endavant

¹² ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, III, p. 35. No obstant això, cal precisar que l’explicació que dona Zaforteza és bona també per al carrer de Can Sanç. Aquest Colomines seria Jaume de Colomines que vivia a l’illa de Bernat Serra el 1329. MIRALLES I MONSERRAT, J.: *Corpus d’Antropònims mallorquins del segle XIV*, Barcelona, 1997, p. 110.

¹³ Els Armadans donaren nom al carrer fins a finals del segle XVI, però el nom havia arrelat de tal manera que encara al llarg del segle XVII es continua puntualitzant a la documentació: “carrer den Sanç, olim de misser Armadans”.

¹⁴ ROSSELLÓ, J.: *Els pergamins...*, I, 1999, p. 186, concretament el núm. 329.

¹⁵ MIRALLES I MONSERRAT, J.: *Corpus...*, p. 110. Hi apareix transcrit com “Tayaloca”. En aquesta mateixa illeta habitava aleshores Jaume de Colomines que, segons Zaforteza, donà nom al carrer de Can Savellà.

¹⁶ MIRALLES I MONSERRAT, J.: *Corpus...*, p. 110. També habitant d’aquesta illeta el 1329.

¹⁷ ROSSELLÓ, J.: *Els pergamins...*, I, 1999, p. 228. Concretament és el núm. 420.

¹⁸ ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, V, p. 143.

¹⁹ BARCELÓ CRESPI, M.: *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat*, 1988. A partir d’aquí, en referir-nos a aquesta talla, citarem Talla del 1478 i pàgina.

parlarem amb més deteniment d'aquesta important família ja que tengué una forta relació amb aquest entorn.

A partir d'aquest fet, i com ja hem dit, observam que el nom Armadans arrelà en aquest enclavament fins al punt que, fins i tot venudes les dues cases dels Armadans, la documentació es continuà fent ressò d'aquest nom. Vegem, per exemple, el Cadastre General del 1576 on la illeta és coneguda com “de Mossèn Benet Armadans”. De fet, tota la documentació manejada del segle XVI –llibres de la Cúria del Temple (vendes, capbreuacions, traspàs de censos, etc.)– confirma l'arrelament d'aquest nom.

Cent anys més tard, en el Cadastre General del 1685, trobam que la illeta es denominava “del Forn de la Creveta, qui compren el carrer de Sans”. Més endavant parlarem d'aquest forn i de la seva situació en el carrer que avui du el seu nom. Ara en comentarem que en el segle XVII, la illeta es coneixia també amb el nom de la família Sanç que vivia en l'actual núm. 13. A finals del segle XVIII, la illeta era coneguda com “Illeta de Don Juan Mut”. Els Mut foren hereus dels Sanç, com veurem. Durant el segle XIX, la illeta tornà a denominar-se “del Forn de la Creu” i, també, “de Can Poquet”, en referència a la casa homònima. Segons Zaforteza, el nom de Forn de la Creu era perquè davant de l'establiment hi havia una columna amb una creu que també donà nom al carreró que de Samaritana va al carrer Corderia²⁰.

Per últim, en el segle XIX, continuà denominant-se “del Forn de la Creu. De Can Poquet”. D'aquest forn, que ha canviat de nom diverses vegades, tenim dades des del segle XV. El podem veure situat al plànol de l'enginyer militar Leopoldo Scheidnagel que publicam, aixecat el 1871. Pel que fa al nom del carrer, el topònim “de Sans” s'ha mantengut des del segle XVII fins a l'actualitat.

La situació estratègica de l'indret

Si observam detingudament la configuració d'aquesta illeta, és fàcil notar que les cases més importants tenen la sortida al carrer de Can Sanç: són les que duen els números 5, 9-11 i 13 actuals. No obstant això, no sempre fou així perquè sabem per la documentació més antiga que la casa núm. 5 (Can Ramis-Teatre Sans) tengué també sortida al carrer posterior, igual que la núm. 3; i que les cases dels núm. 9-11 i 13 tengueren sortida al carreró d'en Poquet que desemboca també al carrer Corderia. Aquest fet té una explicació molt senzilla, el carrer de darrera fou sempre molt comercial, amb nombroses botigues, i els propietaris tenien interès a tenir-hi un accés fàcil. També tornarem sobre aquest tema en parlar de la composició social, per explicar com la illeta sempre ha estat habitada per gent d'extracció social modesta, en la seva majoria menestrals i petits comerciants que hi tenien l'habitatge, els obradors i les botigues. Per altra banda, hem comentat també que la ubicació de la mateixa illeta era estratègica amb relació als centres comercials mercantils més importants de la zona, situats precisament al llarg d'un eix que anava des de la Carnisseria fins al Mercadal. Pel costat nord, la illeta afrontava amb el carrer de la Corderia; pel costat est, amb el del

²⁰ ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, III, p. 159.

Forn de la Creu i amb el de Samaritana²¹; pel costat oest amb l'actual carrer de la Carnisseria, que ha canviat de nom diverses vegades i que durant un temps es denominà “den Fiol”²².

Comencem comentant el carrer de la Carnisseria. Segons Zaforteza²³, duia aquest nom el carrer que actualment és de la Vidrieria, paral·lel un de l'altre. No obstant això, a partir de la documentació manejada, creim que molt probablement els dos carrers es denominaren així de manera alternativa perquè els dos desembocaven en el que es conegué fins al segle XIX com “la Carnisseria”, que estava ubicada a l'actual plaça d'en Coll. És segur que el carrer actual de la Vidrieria o del Vidre, ho ha estat durant molts de segles perquè ho confirma la documentació²⁴, però també és cert que en algun moment se'l denominà de les dues maneres, com ho confirma una capbreuació de l'any 1580, “carrer de la Carnisseria o del Vidre”, cosa que per altra banda coincideix amb el que explicam, és a dir, que durant un llarg període existí una certa mobilitat en la toponímia dels carrers de la barriada. Per altra banda, l'actual carrer de la Carnisseria es denominà també de la Sabateria. Un cop més s'expliquen aquestes denominacions si ens atenem a l'ofici dels seus habitants —sabaters, carnisseres, botiguers—, gents, en aquest cas, que treballaven amb matèries primeres molt relacionades amb aquesta important institució²⁵.

El carrer de la Sabateria rebé, sens dubte, aquest nom perquè era habitat principalment per artesans d'aquest ofici. Com ja hem dit, l'historiador Zaforteza l'identifica amb l'actual de la Carnisseria. No obstant això, ell mateix assegura que rebé el nom “de la Sabateria” més d'un carrer de la ciutat²⁶.

El gremi de sabaters, fundat el segle XIV, fou un dels més antics. Aquests artesans tingueren molta presència a la zona, com es veu als cadastres i veïnatges. Dins del mateix ofici hi havia diferents seccions segons la feina que realitzassin: els mestres grossers o d'obra grossa realitzaven el calçat més bast, per a gent modesta; els mestres d'obra prima o primaters confeccionaven el calçat més fi, per a gent benestant; i els

²¹ ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, V, p. 156. En el segle XV s'anomenà de “Misser Armadans”.

²² ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, III, p. 299.

²³ ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, II, p. 391.

²⁴ Un bon exemple, sense anar més enfora, és el Cadastre del 1576. RAMIS DE AYREFLOR Y SUREDA, J.: “Catastro de la Ciudad de Mallorca (1576)”, *BSAL*, XV, pp. 145-146. Es tracta de la illeta 63, situada entre el carrer de l'Argenteria i de la Vidrieria. Hi havia diverses cases “amb les botigues que trauien porta al carrer del Vidre”. En aquesta illeta, a més de molts argenters, hi havia també espassers, vidriers, ferrers i calderers, així com alguns carnisseres, situats prop de la Carnisseria. En canvi, a la núm. 64 (vegeu plànol) —entre Vidrieria i Carnisseria— hi ha botiguers i molts de carnisseres.

²⁵ És també el cas de Sa Getteria, BARCELÓ CRESPI, M.; ROSSELLÓ BORDOY, G.: *Terrissa. Dades documentals per a l'estudi de la ceràmica mallorquina del segle XV*, Palma, 1996, p. 193.

²⁶ BERNAT ROCA, M.: “Feudalisme...”, p. 51. En aquest treball recull també el fet que hi hagué tres enclavaments denominats “Sabateria”, però, segons ella, la més antiga fou la situada darrera de l'església de Santa Eulàlia, és a dir, en els voltants dels actuals carrers d'en Fiol i Vidrieria (prop, a més, de la plaça del Cuiram hi hauria la Sabateria Vella). Aquesta autora hi situa un obrador de sabater l'any 1235.

mestres tapiners feien els tapins per a les dones. Els artesans d'aquest gremi estigueren ubicats en tres zones de la ciutat, per tant reberen aquest nom diversos carrers: el que ens ocupa, un altre que era una prolongació del carrer de Jaume II (més o menys la Costa de Sant Domingo) i el carrer de Sant Nicolau²⁷.

Pel costat nord s'estén el carrer de la Corderia, una altra via que ha tengut una toponímia diversa i que, a més, en el passat es denominava d'aquesta manera un tram de carrer més llarg que l'actual, segons explica Zaforteza²⁸. Antigament, el carrer partia del carrer de la Llongeta o Llongeta del Mercadal (enllaça la plaça del Mercadal amb Sindicat) i es dirigia cap a l'oest, quasi en línia recta fins arribar al carrer de la Vidrieria. El tram entre els carrers de la Llongeta i de Can Arbós es denominà també del Pes del Formatge. Des del de Can Arbós fins al de Ca la Seu (enllaça el de Corderia amb el dels Hostals) fou pròpiament el de la Corderia, i l'últim tram fins al carrer de la Vidrieria es denominà "des pou de sa Carnisseria" o "des pou de ses banyes". A pesar d'això, després de revisar nombrosos documents dels segles XVI, XVII i XVIII de la Cúria del Temple i també d'altres publicats de l'Arxiu de Santa Eulàlia, podem aportar noves dades que no fan sinó confirmar la mobilitat de la toponímia i que enriqueixen les aportacions de Zaforteza. Pel que fa al tram de carrer que limita amb el costat nord de la illeta 7 (Illetari de 1831), i al seu costat oest, hem recollit la informació següent:

* *Segle XIV*, el carrer de la Carnisseria i els voltants (probablement el carrer de Can Sanç) duien el nom "den Talayola".

* *Segle XIV*, l'actual de la Carnisseria era "de la Sabateria"²⁹, el de la Corderia era "de l'Escudelleria"³⁰.

* *Segle XVII*, el carrer "de l'Escudelleria Vella" passà a denominar-se "de la Sabateria" o "Sabateria d'Amunt", mentre que es continuà dient "de la Sabateria" l'actual carrer de la Carnisseria. Davant de l'antic edifici de la Carnisseria, a l'alçada de l'embocadura actual de la Carnisseria, hi havia un pou, precisament el "pou de sa Carnisseria" o "es pou de ses banyes" de què parlava Zaforteza. Aquest tram també es digué "Carnisseria dels bous" i "pou de la carnisseria". Sens dubte era un punt de referència

²⁷ ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, V, pp. 140-142. QUETGLAS GAYÀ, B.: *Los Gremios de Mallorca*, Palma, 1939, p. 239. Vegeu nota anterior.

²⁸ ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, III, pp. 78-81.

²⁹ "[...] al carrer de la Sabateria que surt davant la portella de l'església de Santa Eulàlia". Any 1538. ROSSELLÓ, J.: *Els pergamins...*, III, 1999, p. 217.

³⁰ Vegeu les capbreuacions de la Cúria del Temple del segle XVI, ARM, prot. T-774 o les actes de venda d'aquest període, prot. T-677 i T-680. També, ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, III, pp. 251-253. És evident que l'origen d'aquest topònim es troba en l'activitat de diversos menestrals escudellers assentats aquí en època molt antiga. Ni a les talles de finals del segle XV ni a la documentació del segle següent apareixen domiciliats en aquest carrer escudellers, en canvi sí hi ha moltes referències al topònim "Escudelleria Vella". Es tractaria d'una activitat derivada d'un forn de vidre medieval situat als voltants. Vegeu BERNAT I ROCA, M.; SERRA I BARCELÓ, J.: "El forn de vidre del carrer de Can Burgos. Nòtules per a l'estudi del vidre medieval i post-medieval a Mallorca", *BSAL* 48, pp. 91-114. Un document del 1627 ARM, prot. T-777, f. 47), confirma la ubicació d'aquest "carrer de la Sabateria, davant lo Pou de la Carnisseria *olim* Escudelleria Vella".

molt popular a l'hora de facilitar referències geogràfiques³¹.

* *Segle XVIII*, el carrer “de la Sabateria d’Amunt” passa a ser “de la Corderia”. Però durant el primer terç del segle encara se’l coneixia com “pou de la Carnisseria”³². El “pou de la Corderia” estava situat a la cruïlla del carrer Forn de la Creu amb el de Samaritana. L’actual carrer de la Carnisseria continuava denominant-se “de la Sabateria”³³.

Aquestes dades ens confirmen clarament que el carrer actual de la Corderia fou en els segles XV i XVI el de l’Escudelleria, i en els segles XVII i XVIII també es denominà “de la Sabateria”. Aquesta mobilitat de la toponímia fou, en el passat, un fet freqüent, ja ho hem comentat en parlar de l’antic carrer d’en Talayola, com també esmenta Zaforteza amb relació a diversos carrers entre els quals s’hi compten els de la Sabateria i el de la Vidrieria³⁴. Sobre aquesta qüestió, només volem matisar que, a pesar que Zaforteza assegura que l’actual carrer de la Carnisseria es denominà també de l’Escudelleria³⁵, aquesta denominació a la documentació de la Cúria del Temple es troba en molt poques ocasions³⁶.

Quant al carrer de la Corderia, Zaforteza no diu quan passà a denominar-se d’aquesta manera, però sens dubte fou perquè començaren a ubicar-s’hi, des del segle XVIII, els corders, espartenyers i esparters que arribaren a dominar el carrer i els voltants, com podem veure per la descripció que en féu l’Arxiduc a finals del segle XIX. Els corders i espartenyers tengueren gremi comú ja que utilitzaven la mateixa matèria primera per fer feina (cànem, abacà, jute, garballó, canya, vímet i espart). Fou instituït l’any 1511 i se n’aprovaren les ordenances dos anys més tard. La Sala de Juntes de l’Ofici era molt a prop de la Quartera, en el cantó del carrer Llongeta³⁷. Per altra banda, els esparters, un altre popular gremi dels molts que hi hagué al barri —especialment al llarg del carrer dels Hostals, a l’època de l’Arxiduc—, tenien gremi propi que es denominava d’esparters i sarriers. Fou un ofici fonamental en l’economia pre-industrial perquè confeccionaven les sàrries, els coves i les senalles, imprescindibles per a tot tipus de transports de mercaderies i per a nombrosos estris domèstics³⁸.

³¹ ARM, prot. T-776 i T-777.

³² ARM, prot. T-782, ff. 13-13 v.

³³ ARM, prot. T-785, f. 26v. És la capbreuació de l’Hostal de Muro, avui desaparegut, però existent encara en el XIX.

³⁴ ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, V, pp. 139 i 347.

³⁵ Zaforteza, en parlar de “Sabateria d’Amunt” (V, 143), cita un document que dona a entendre que aquest carrer es deia abans “de l’Escudelleria”. Així és, efectivament, però el carrer a què es refereix el document és l’actual de la Corderia. Per la mateixa raó creim que es confon en parlar de “la Sabateria qui no passa” (V, 145), ja que es tracta en realitat de l’actual carrer d’en Poquet.

³⁶ Per il·lustrar la confusió i l’ambigüitat de les dades, citam aquest exemple del 1580: “carrer antigament den Tayaloca i de la Escudelleria, are de la Sabateria”. ARM, prot. T-774, f. 45v.

³⁷ QUETGLAS GAYÀ, B.: *Los gremios...*, 1939, p. 103.

³⁸ La seva fundació es remuntava al 1472 i tenien la seu al carrer de Borràs, actual carrer de Can Gotleu, també prop de la plaça de la Quartera. QUETGLAS GAYÀ, B.: *Los gremios...*, p. 120.

Parlarem ara de l'antic edifici de la Carnisseria, un dels enclavaments comercials més importants de la ciutat, on hi havia l'escorxador i des d'on es controlava el proveïment de carn i cuiros, dos productes importantíssims en l'economia mallorquina durant segles. Segons l'historiador Zaforteza, se'l denominà també "Carnisseria d'amunt" o "major" per tal de diferenciar-la d'altres que hi hagué a la ciutat. Pel plànol que el mateix Zaforteza³⁹ va traçar, observam que es tractà d'una edificació de dimensions respectables. En principi el recinte no estava tancat, però se'n procedí al tancament entorn del segle XVI. Des d'aleshores comptà amb dues portes: la de la Galera, que donava al carrer del mateix nom, on el gremi de carnisers tenia el local (Sala de l'ofici dels carnisers), i al de la Sabateria, precisament davant el que era el Pou de la Carnisseria (bocana del carrer Carnisseria actual). Sobre ambdues portes hi havia els escuts de la ciutat col·locats per la Universitat⁴⁰. A l'interior hi havia un corral i l'escorxador, a més d'una zona porticada sota la qual s'ubicaven els llocs de venda, denominats taules i pilons. Però, com fa notar l'historiador Zaforteza, el recinte degué resultar insuficient perquè proliferaren els llocs de venda per tots els carrers dels voltants.

A la part del carrer de la Galera, hi havia la seu del gremi. Com en el cas del de sabaters, el de carnisers fou un gremi molt antic i poderós, les primeres constitucions del qual dataven de l'any 1346, modificades el 1485 i el 1650⁴¹. Entre d'altres regulacions, les constitucions contemplaven tres oficis dins del gremi: escorxadors, talladors i venedors. El patró del gremi era Sant Bartomeu, i a pesar de tenir la capella a l'església dels carmelites, el gremi també tenia a la seva seu un oratori ampli i molt ben moblat⁴². La vella Carnisseria, que ja en el segle XVIII hagué de ser reformada diverses vegades perquè presentava unes instal·lacions inadequades i tenia seriosos problemes d'higiene, fou definitivament enderrocada l'any 1880.

Ja hem dit que el carrer que es denominava de la Corderia era antigament més llarg i anava més enllà de la plaça de Quartera⁴³. Era un altre dels llocs estratègics de la ciutat pel que fa al proveïment, ja que allà hi havia l'edifici on es dipositaven els cereals per vendre, especialment el blat. Per tant era un lloc fonamental en l'organització comercial ciutadana juntament amb els carrers ja esmentats de la Carnisseria, el Mercadal, el Pes de la Farina, el Pes del Carbó, el Pes del Formatge, el Pes de la Palla i el Banc de s'Oli (actual plaça del Banc de l'Oli), tots, per cert, propers a la zona que ens ocupa. Sabem per multitud de cròniques que la plaça de la Quartera era porticada, com ho era el carrer de la Corderia i els carrers adjacents al de la Carnisseria, ja esmentats. De tot això en queden avui pocs vestigis. A penes algun exemple visible al

³⁹ ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, II, p. 396 i III, p. 115.

⁴⁰ El 1892, l'Ajuntament els diposità a la Societat Arqueològica Lul·liana. *BSAL V*, pp. 27-28.

⁴¹ Les dades sobre aquest gremi són de QUETGLAS GAYÀ, B.: *Los gremios...* pp. 77-81.

⁴² ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, Vegeu el dibuix al volum II, pp. 298-403. Aquest autor relata amb detall on foren a parar els retaules, els quadres i les imatges de l'oratori esmentat.

⁴³ ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, III, p. 161.

carrer de la Vidriera o a la mateixa plaça de la Quartera; també queden algunes restes al carrer Corderia (núm. 18) i n'hi podria haver més emmascarades a les façanes d'alguns edificis del costat de la illeta de Can Saç.

Per fer-se una idea exacta de l'aparença física d'aquest enclavament ciutadà tan característic i pintoresc, vegeu la descripció que en feia l'Arxiduc⁴⁴ que el conegué abans de l'enderrocament dels edificis que albergaren algunes de les institucions esmentades i de la desaparició de les cases i dels obradors de molts d'artesans assentats allà des de l'època medieval.

Evolució històrica de la illeta: els orígens, segles XIII i XIV

Acabam de veure com la illeta on se situa la casa que és actualment el Teatre Sans es troba en un enclavament estratègic des de l'edat mitjana. Els orígens són molt difícils de datar, però es tracta d'una illeta molt antiga que devia estar ja habitada a l'època musulmana. El cert és que l'enclavament és ben documentat en el segle XIV, ja que diverses illetes de l'entorn —juntament amb altres de la ciutat— formaren part del botí concedit pel rei a l'orde militar del Temple, quedaren sota la seva jurisdicció i figuren documentades en els llibres de la Cúria d'aquesta institució.

Recordarem molt breument que el mes d'agost del 1229, els templaris participaren en l'anomenat Pacte de Tarragona, on es decidí la invasió de l'illa i, mesos més tard, també participaren a la conquesta de Mallorca. En el famós Repartiment entre el rei i els magnats que participaren a la contesa, els templaris obtengueren una part important del botí de guerra: entre d'altres, terres fèrtils ubicades a Pollença, Montuïri i Escorca, a més a la ciutat els correspongueren 365 cases i 55 obradors⁴⁵. També fou del Temple la fortalesa de Gumara, que era la segona més important de la ciutat, després de l'Almudaina, i que des de llavors fou coneguda com del Temple, un altre topònim que arrelà profundament⁴⁶. Posteriorment, els templaris aconseguiren ampliar encara més els seus territoris mallorquins i arribaren a posseir 122 finques agrícoles que ocupaven una extensió de 7.648,5 hectàrees⁴⁷.

L'acumulació de béns per part del Temple fou general per tota l'Europa cristiana i les enormes riqueses atresorades per l'orde despertaren moltes envegesa tot el món catòlic. El 1311 es decretà la supressió de l'orde i els seus bens foren repartits.

En un principi, els béns templaris de l'illa quedaren sota la protecció reial, però,

⁴⁴ *Die stadt Palma*, (Leipzig 1882). *La Ciudad de Palma*, Palma, 1954. Citam per la tercera edició, facsímil de la primera en castellà d'homenatge a l'autor de la traducció Josep Sureda Blanes. Palma, 1984, pp. 97-99.

⁴⁵ BERNAT I ROCA, M.: "Feudalisme...", pp. 32-33 i 43, aporta dades molt interessants sobre els obradors andalusís que correspongueren al Temple.

⁴⁶ Sobre aquest lloc hi ha abundant bibliografia i, a mode de resum i actualització de les diverses teories que s'han desenvolupat al llarg dels darrers 150 anys, suggerim l'article recent de BERNAT I ROCA, M.: SERRA I BARCELÓ; SOBERATS SAGRERAS, N.: "Porta o almudaina? De Bà al-Gumâra a Castell del Temple", *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy*, I, Palma, 2002, pp. 193-218.

⁴⁷ GRAN ENCICLOPÈDIA DE MALLORCA, S. V. 'Temple, orde del', 17, p. 150. (GEM).

l'any 1313, el papa ordenà que passassin a l'Orde Hospitalari de Sant Joan de Jerusalem, un altre orde militar de similars característiques a les del Temple, fundada a Terra Santa a mitjans segle XI⁴⁸. Els santjoanistes no havien participat directament a la Conquesta, però l'any 1230 sol·licitaren a Jaume I —benefactor de l'orde i pròxim a ell— una participació en la repartició. El rei hi accedí i els concedí diverses terres, però a la ciutat només els tocà un solar per fundar un hospital en el qual els santjoanistes alçaren l'església de Sant Joan i un petit hospici, en el barri de Santa Creu⁴⁹.

El lliurament dels béns del Temple fou una gran oportunitat per consolidar el seu poder a Mallorca, no obstant això el rei Sanç de Mallorca tenia també interès a reincorporar aquells béns al patrimoni reial, i sorgí un enfrontament d'interessos que culminà en un conveni signat el 1314 entre la Corona i l'Orde de l'Hospital. Segons aquest acord, l'orde obtenia a la ciutat la fortalesa del Temple (l'antiga Almudaina de Gumara) i el domini alodial sobre una sèrie d'illetes del barri que l'envoltava, així com Pollença, el seu terme i d'altres indrets⁵⁰.

Aquestes concessions significaren per a l'Orde de Sant Joan rendes importants, principalment les provinents dels censos de les terres i els edificis sobre els quals tenien el domini alodial⁵¹. En aquest cas específic, la documentació de la Cúria de l'Orde de Sant Joan —també coneguda com Cúria del Temple o Cúria de l'Hospital— és fonamental per conèixer la història de qualsevol propietat que hagués estat sota el domini alodial d'aquest orde.

Antecedents històrics més rellevants, segles XV i XVI

Un cop explicat un tret fonamental —la pertinença als dominis urbans de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem—, el referent històric més destacat i més proper, tant per a la illeta com per al carrer, ha estat la família Armadans que hi habità durant els segles XV i XVI. Aquesta família fou propietària de les dues cases de més categoria del carrer, actualment conegudes per Can Poquet i Can Sanç.

Documentats en el segle XIV, els Armadans foren una família d'origen mercantil i notarial. Al segle següent destacaren com a homes de lleis i s'ennobliren. Encara que hi hagué membres d'aquesta família establerts per tota la ciutat, a l'entorn del carrer de Can Sanç, a les illetes d'ambdós costats del carrer, habitaren durant dos segles personatges molt representatius d'aquesta família que s'extingí a finals del segle XVI.

⁴⁸ Sobre els orígens d'aquest orde, vegeu O'DONNELL Y DUQUE DE ESTRADA, H.: "Jerusalén. Peregrinos, cruzados y Hospitalarios en Tierra Santa", *La Orden de Malta, Mallorca y el Mediterráneo*, Palma, 2000.

⁴⁹ Per compensar-los, el rei els concedí les drassanes i les galeres que havien estat dels almohades. OLIVER MORAGUES, M.; BESTARD CLADERA, B.: "Geografía sanjuanista en Mallorca", a *La Orden de Malta...*, Palma, 2000, p. 200.

⁵⁰ OLIVER MORAGUES, M.; BESTARD CLADERA, B.: "Geografía...", pp. 200-201.

⁵¹ Fins ben entrat el segle XVI en els documents de venda s'indicava l'obligació que tenia el comprador de pintar les armes de l'Orde de Sant Joan sobre el portal de l'edifici. Vegeu ARM, A-H 5730, s/f. i prot. T-790, ff. 129-130, 189.

El primer documentat a la parròquia de Santa Eulàlia fou el doctor en lleis Joan Armadans (1424-1474)⁵², que apareixia esmentat com a contribuent a una talla del 1449⁵³ amb domicili a una illeta anomenada aleshores “Illa d’en Nicholau Aguiló”⁵⁴. En aquesta talla era el major contribuent de la illeta. D’altres documents ens hi confirmen la seva presència, com un del 1450 quan adquirí al Reial Patrimoni una part del carreró situat darrera casa seva —l’actual de Can Poquet— que abans creuava tota la illeta i la dividia en dues parts, i que en forma d’angle recte desembocava al carrer de la Samaritana⁵⁵. És molt probable que qui primer es domiciliàs allà fos el seu pare, el doctor en lleis Joan Armadans i Lehi († 1442), encara que de moment és una conjectura. En qualsevol cas, les dues cases contigües s’adquiriren i es reformaren en els mateixos anys. La del núm. 13 fa cantó i es prolonga per darrera fins al carrer del Forn de la Creu, circumstància que donà lloc que l’actual carrer de la Samaritana també fos conegut com carrer del misser Armadans entre la meitat del segle XV i principis del segle XVI⁵⁶. Aquesta casa és la que, cap al 1476, donà a Tomàs el seu pare, arran del seu matrimoni amb Joana de Marí. Mentre que la contigua l’heretà, a la mort del pare, el seu germà Francesc Armadans i Borrassà. Ambdós hi apareixen domiciliats a una talla del 1478⁵⁷.

És una dada interessant per a la nostra investigació perquè sabem que la casa de Francesc d’Armadans († 1510) passà al seu fill, el donzell Joanot Armadans, del qual en coneixem l’inventari dels béns a la seva mort el 1515⁵⁸. En aquest inventari se citen les propietats que afrontaven amb casa seva, la qual cosa ens dóna una valuosa informació sobre la illeta a principis d’aquell segle. Diu textualment el document en referir-se a la casa d’Armadans:

⁵² Totes les dades biogràfiques són extretes de les notes per a l’estudi d’aquesta família de Manuel Oliver Moragues.

⁵³ CANYELLES, A.: “Tall per una armada contra corsaris, 1449”, *BSAL*, XXIV, p. 14. A partir d’aquí citarem com Talla del 1449 i pàgina.

⁵⁴ Un cop més podem identificar una illeta a través d’informació indirecta, en aquest cas una capbreuació de la casa d’un veí que afrontava amb la d’Armadans i que fou adquirida el 1445 al notari Pere Segura. Aquest figura junt a Armadans a la Talla del 1449. Vegeu nota anterior.

⁵⁵ ARM, R.P. 3870, f. 57. Segons M. Oliver, el 1465 els jurats l’autoritzaren a fer obres a la seva casa; precisament eren unes obres relacionades amb l’emmerletat d’aquest carreró. Els blasons familiars, del segon terç del segle XV, ornem l’arc d’entrada al pati de la casa. MURRAY, Donald G.; PASCUAL, A.: *La Casa y el Tiempo. Interiores señoriales de Palma*, Palma, 1988, p. 31.

⁵⁶ Pot servir d’exemple una casa ben coneguda, la de Can Dameto de la Quartera, que fou del canonge Gabriel Cerdà de Binicalvell en el darrer terç del segle. A l’inventari dels seus béns, 1491, en descriure casa seva i es diu: “Alberg a la Ciutat, a Santa Eulàlia, en el carrer dit de misser Armadans a lo qual lo dit difunt habitava”. MAS I FORNÉS, A.: “De pagesos a cavallers: l’extracció social i el patrimoni del cardenal Antoni Cerdà i del canonge Gabriel Cerdà”, a *Al tombant de l’edat mitjana, XVIII Jornades d’Estudis Històrics Locals*, Palma, 2000, p. 442, nota 54.

⁵⁷ Talla del 1478, pp. 211-212.

⁵⁸ Francesc Armadans encara figura com a major contribuent de la illeta a la Talla del 1512, p. 60.

“[...] afronta de una part en la via publica dita de misser Armadans e daltra part amb un alberch de mossen Benet Armadans lo qual en temps passat fonch de dit diffunt, un altra part amb una travessa qui va al banc de l’olli e part amb lo forn den Barceló lo quall en temps passas fonch de pertinencies del dit alberch e daltr part amb lo alberg de mossen Jaume de Juny”⁵⁹.

D’aquesta manera hem documentat les tres cases principals de la illeta als inicis del segle XVI: casa de Jaume de Juny, actual núm. 5; casa de Francesc d’Armadans, núm. 9-11; casa de Benet d’Armadans, núm. 13. Aquesta informació coincideix amb un document d’índole fiscal, estudiat pel Dr. Álvaro Santamaría, el *Quartus quinternus Sancta Eulalia*⁶⁰, on cap al 1514 apareixen domiciliats en aquesta illeta, anomenada aleshores “Ylla de mossèn Joan Armedans”⁶¹, aquests tres propietaris: Joan de Juny [fill de Jaume], Joan[not] d’Armadans [fill de Francesc] i Benet d’Armadans [cunyat i gendre, respectivament]. Les dues cases Armadans havien estat heretades per Francesc, perquè el seu germà Tomàs, mort el 1501, no tengué descendència. Francesc Armadans apareixia com a propietari únic a la Talla del 1512⁶², però, com s’ha dit, dos anys més tard ja hi figuraven el seu fill Joanot i el seu nebot Benet Armadans (1493-1556), casat amb la seva filla Margalida⁶³.

Els avatars posteriors de les cases dels Armadans tengueren un protagonisme destacat en el transcurs de la història urbana i del carrer que ens ocupa. La casa de mossèn Joanot Armadans (actualment la que ocupa els núm. 9 i 11) passà al seu fill Francesc Armadans i Palou que morí, quan encara era un nin, poc després del seu pare. El 1526 fou adquirida per Benet Armadans a la seva cosina política, Jerònima de Palou, casada des del 1511, amb Joanot Armadans, i a la seva neboda Elionor Armadans i Palou⁶⁴. De Benet Armadans († 1556) passà a la seva neta Francina Armadans i Miró, dona del Magnífic Joanot Sunyer, el qual el 7 d’octubre del 1572 la vengué al també Magnífic Miquel Miralles i a la seva dona Aina⁶⁵. Aquests, al seu torn, la vengueren pocs anys després, el 3 d’octubre del 1576, a mossèn Antoni d’Aixartell qui, a penes tres mesos després, l’establí al notari Miquel Sanç el 16 de gener del 1577⁶⁶. Cap al 1621⁶⁷ era del

⁵⁹ ARM, prot. T-498, f. 84.

⁶⁰ SANTAMARÍA, Á.: *Nueva Planta de Gobierno de Mallorca. Enfitensis urbana y Real cabrevación*, II, Palma, 1989. En especial el apèndix I “Quartus Quinternus Sancta Eulalia”, pp. 793-825. Quan se citi aquest document es farà com QQSE i pàgina.

⁶¹ QQSE, p. 802.

⁶² Segons M. Oliver, testà el 1510 i morí el mateix any.

⁶³ Benet era fill d’Antoni Armadans i Burguet i nét de Jaume Armadans († 1489), un dels protagonistes principals de les famoses baralles d’Armadans i Espanyol, comentades més endavant.

⁶⁴ Concretament el 28 de setembre d’aquell any. ARM, prot. T-680, f. 79-80.

⁶⁵ ARM, prot. T-692, f. 17v. Per aquest document sabem que mossèn Benet Armadans l’havia comprada a Elionor Armadans, dona de Joanot de Berard. Miralles figura en el Cadastre del 1576.

⁶⁶ ARM, prot. T-774, f. 30.

⁶⁷ ARM, Diputació 1.256, f. 100.

també notari Melcior Sanç (fill de l'anterior⁶⁸) i cap al 1644, per compra a la família Sanç, ja era d'un altre notari, de Guillem Alcover. El fill d'aquest, també Guillem i mercader de professió, casà la seva filla Jerònia amb el noble Francesc Poquet i Font. Des d'aquest matrimoni la casa fou la principal d'aquesta família que l'habità fins a principis del segle XX⁶⁹.

Quant a la casa núm. 13, ja hem dit que en morir el doctor en lleis Tomàs Armadans († 1501) passà al seu germà Francesc que vivia al costat (núm. 9-11). La propietat comprenia diversos edificis d'indole comercial que tenien l'entrada al carreró posterior, conegut avui com de Poquet. Aquest carreró ha canviat de nom en moltes d'ocasions al llarg dels segles. A finals del segle XV i principis del XVI es denominava carreró d'en Moyà, perquè hi habitaven diversos membres d'una família d'aquest nom⁷⁰. Cap al 1503, mossèn Francesc Armadans, germà i hereu de Tomàs, vengué una part del que havia estat propietat d'aquest, un forn, a Joan Jarbo⁷¹. Aquesta propietat també canvià de mans diverses vegades en pocs anys i, el 1509, la comprà el forner Pere Ferrer⁷². Posteriorment aquest forn fou conegut amb diversos noms, com Forn d'en Barceló, i finalment s'anomenà Forn de la Creu o Creueta. Des del segle XIX el Forn de la Creu donà nom a la illeta, així com també al petit carrer que des de Samaritana desemboca al carrer de la Corderia, únic testimoni d'aquest antic enclavament industrial. La casa de misser Tomàs Armadans i Borrassà passà a Benet Armadans quan aquest es casà amb Margalida, filla de Francesc, com ja hem dit. Pocs mesos abans s'havia després de la que havia heretat del seu oncle Sebastià Armadans i Burguet († 1521), tal vegada perquè la casa del seu cunyat era millor i li interessà comprar-la i anar-hi a viure.

D'aquesta casa de Sebastià Armadans només sabem que tenia entrada pel mateix carrer de Can Sanç i que estava situada a la illeta de davant (Illetari del 1831, núm. 6). Més endavant, fou una de les diverses cases que formaren Can Juny⁷³. A la mateixa illeta també hi estigueren domiciliats diversos membres de la família Armadans. A més de Sebastià, hi tengué una casa Bartomeu Armadans, germà de Jaume, casa que passà per diferents mans fins arribar a ser propietat dels Soldevila i, posteriorment,

⁶⁸ Actiu entre el 1607 i el 1641. Probablement la casa es vengué a la seva mort.

⁶⁹ Aquest treball d'investigació sobre el carrer de Can Sanç ens ha permès esbrinar més dades sobre Can Poquet i Can Sanç i corregir alguns errors apareguts a la primera edició de MURRAY, Donald G.; PASCUAL, A.: *La Casa...*, p. 113.

⁷⁰ No figura en el treball de D. Zaforteza. Un Moyà, botiguer, apareix a la Talla del 1478 i a la del 1512, també en el QQSE del 1514. Així mateix, a diversa documentació, com a una capbreuació del 1509, ARM, prot. T-677, f. 219.

⁷¹ ARM, prot. T-677, f. 88.

⁷² ARM, prot. T-677, f. 219.

⁷³ El 8 de gener del 1526. ARM, prot. T-680, f. 67. La casa esmentada havia estat de Jaume Armadans († 1489), pare d'Antoni, Sebastià i Miquel Armadans i Burguet. D'ell passà al seu fill Sebastià (domiciliat allà el 1512) que la deixà en herència a Benet Armadans.

dels Cal·lar del Llorer⁷⁴. Per la Talla del 1512, ja esmentada, sabem que en aquests voltants també hi visqueren les viudes de Tomàs († 1501) i Francesc († 1510) Armadans i Borrassà. La viuda de Tomàs, Joana, ho féu en el carrer de la Campana i havia adquirit la casa el 1501⁷⁵, casa que passà als Berard per herència i que més tard, en el segle XVII, s'integrà a Can Vivot⁷⁶. De la casa de la viuda de Francesc Armadans co-nexim pocs detalls però sabem que també quedà integrada a Can Juny⁷⁷.

Retornant a Benet Armadans, pensam que degué traslladar-se a la casa contigua a la seva i que, més tard, degué vendre també la del núm. 13 al notari Melcior Sanç que figurava com a propietari en el Cadastre del 1576⁷⁸.

Els Sanç foren una important família de notaris durant els segles XVI i XVII. Un dels membres més coneguts fou precisament aquest Melcior Sanç major, actiu professionalment entre el 1541 i el 1612, que tengué un dissortat final ja que fou ajusticiat per malversació de cabals públics. Del seu fill, també notari (actiu entre el 1567 i el 1615), ja n'hem parlat puix que fou qui adquirí per compra la casa veïna (núm. 9-11), amb la qual cosa es donà el fet curiós que una mateixa família fos propietària de les dues cases d'Armadans. La importància de la família Sanç provocà que el seu nom quedàs associat al carrer com abans —segles XV i XVI— el dels Armadans. La casa que comentam, coneguda com de Can Sanç⁷⁹, passà, per enllaç matrimonial, als Mut, i d'aquests, ja en el segle XIX, als Palou de Comassema per herència. Per això fou identificada com Can Comassema en el plànol de Leopoldo Scheidnager de 1871.

Els Armadans protagonitzaren un conegut episodi històric d'enfrontament amb els Espanyol, una altra família de la noblesa, un membre de la qual estava domiciliat en aquell entorn⁸⁰. L'episodi és bé conegut i el recull el *Cronicon*⁸¹: era el 2 de febrero del any 1489 i els protagonistes foren Jaume d'Armadans, el cavaller Rodric de Sant Martí, Perot Espanyol, genre de l'anterior i una desgraciada criada de la casa que

⁷⁴ ARM, prot. T-680, f. 67. Aquesta és una capbreuació del 1746 del propietari de Can Cal·lar del Llorer on es documenta que la casa de mossèn Bartomeu Armadans passà al canonge Joanot Soldevila, i d'aquest als Dezcallar. MURRAY, D. G.; PASCUAL, A.: *La Casa...*, p. 269.

⁷⁵ ARM, prot. T-677, f. 49.

⁷⁶ ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, IV, 286; ROSSELLÓ, J.: *Els pergamins...*, V, p. 106.

⁷⁷ ROSSELLÓ, J.: *Els pergamins...*, IV, p. 97. Aquesta casa dels Juny en el carrer de Can Savellà passà a ser la principal d'aquesta família. Com moltes altres, està integrada per diversos edificis que s'adquiriren al llarg de la primera meitat del segle XVI. El nucli principal fou la casa dels Brondo (1478) que passà als Terriola (1512) i després als Juny. ARM, AH, 5729, f. 103v.

⁷⁸ Desconeixem la data exacta de venda a Sans, però fou posterior al 1534, ja que un document d'aquest any ens diu que la casa era encara de Benet Armadans. ROSSELLÓ, J.: *Els pergamins...*, III, p. 203. Cap al 1544 era ja del notari Sans, ARM, AH, 5729, f. 87v.

⁷⁹ MURRAY, D. G.; PASCUAL, A.: *La Casa...*, p. 290.

⁸⁰ Les cases majors d'aquesta família estaven des de principis del segle XV al Born. MURRAY, D. G.; PASCUAL, A.: *La Casa...*, p. 202. PASCUAL, A.: *Història de Son Espanyol de la Font de la Vila*, Palma, 2009. Manuscrit inèdit.

⁸¹ CAMPANER Y FUERTES, Á.: *Cronicon Mayoricense*, Palma, 1881.

escampà aigua d'una jarra des de una finestra en tant mala sort que caiguè damunt Jaume d'Armadams. L'incident s'embrutà molt i en la trifulga acabà mort Francesc d'Armadans, un nebot de Jaume". Tots eren veinats.

En realitat, aquest incident fortuït fou el detonant de diversos enfrontaments entre bans nobiliaris no només a la ciutat, sinó també a la part forana⁸². Hi hagué una altra brega a l'interior del temple de Sant Francesc, el mes de novembre del 1492, al qual seguí un llarg procés que el 1495 donà per acabat l'enfrontament entre aquestes dues famílies i els seguidors respectius⁸³.

Per la Talla del 1478, esmentada abans, podem ubicar els protagonistes de les baralles als voltants del carrer de Can Sanç i de la plaça de la Quartera. El cavaller Perot Espanyol vivia a la casa del seu sogre, Rodric de Sant Martí, i aquest estava domiciliat a la "Ylla d'en Ferrer de Galiana". Al mateix temps, una descripció del 1491 ens confirma i aclareix totes aquestes dades: la casa dels Sant Martí és l'actual de Can Ribas de Pina⁸⁴. Jaume d'Armadans, l'altre protagonista de la baralla, vivia (segons la Talla del 1478) a la "Ylla d'en Vicenç Salzet" que hem identificat com la núm. 6, segons la numeració del Illetari del 1831, en una casa que, més endavant, s'integrà a Can Cal·lar del Llorer. El nebot d'aquell, Francesc Armadans, que també s'involucrà a les bregues, era el que vivia al carrer de Can Sanç núm. 9-11. Cap al 1490 s'ordenà que els Armadans quedassin confinats als carrers on vivien i a la plaça del Mercadal. S'encarregà al conegut pintor Rafael Mòger que pintàs les armes reials per marcar els límits del recinte on eren confinats els arrestats⁸⁵.

Evolució urbanística: documents utilitzats per al seu estudi

El mateix que hem comentat en parlar de les dificultats per conèixer els orígens històrics de la illa podem repetir en intentar conèixer-ne la composició, la distribució urbanística i els edificis que l'ocupaven. Com abans, hem de recórrer en gran mesura a la documentació escrita, tenint en compte que com més antiga és més dificultat d'interpretació ofereix. De fet, per als segles XIII, XIV i XV només els inventaris

⁸² Aquests enfrontaments proliferaren al llarg de tot el segle XV, PIFERRER, P.; QUADRADO, J. M.: *Islas Baleares*, edició del 1969, capítol V, p. 116. La historiadora Aina Le-Senne al seu estudi *Canamunt i Canavall* ha explicat magníficament les arrels socials i polítiques d'aquests episòdics enfrontaments nobiliaris que culminaren en el segle XVII amb els bans de Canamunts i Canavalls.

⁸³ GEM, s. v. 'Espanyols-Armadans', v. 5, p. 66.

⁸⁴ L'estudi sobre el canonge Gabriel Cerdà ens situa clarament l'habitatge de Perot Espanyol en descriure'ns la casa del canonge, al carrer vulgarment anomenat de misser Armadans: "carrer public per lo qual se va a la via de la Quartera venint de Sant Francesc, de otra carrer lo qual se va a la via del carrer del Forn del Candler [avui Posada de Terra Santa], de otra parte lo alberg de Mossèn Abram e de otra lo alberg de Ayamarich, de otra con el corral del alberg de Mossèn Lodrigo de Sant Martí que ahora es de Mossèn Perot Espanyol". MAS I FORNÉS, A.: "De pagesos a cavallers...", p. 442.

⁸⁵ PIFERRER, P.; QUADRADO, J. M.: *Islas Baleares*, p. 149. També recollit per LLOMPART, G.: *La pintura medieval mallorquina...*, IV, p. 171. Recordem que hem comentat que tant l'actual carrer Samaritana com el de Can Sanç també es denominaren així, per tant, tots aquests carrers devien formar part de la zona de confinament.

aporten informació sobre la casa ciutadana dels primers segles de cultura cristiana a Mallorca⁸⁶. També comptam amb les representacions de la pintura de l'època, tot i que la que resta és majoritàriament de tipus religiós, ens aporta informació tangencial sobre l'habitatge i el seu interior⁸⁷. Sens dubte, una de les primeres representacions de la nostra ciutat, 1468-1470, és la del retaule de Sant Jordi, de Pere Niçard i Rafael Mòger (Museu Diocesà). A pesar de tractar-se d'una representació idealitzada, sobretot pel que fa a l'escena de la predel·la, obra de Pere Niçard, podem trobar escenes i racons que poden ser identificats amb els de la ciutat de Mallorca de l'època⁸⁸.

Les talles aporten més informació sobre la categoria i la capacitat econòmica dels ciutadans que sobre les cases que habitaven⁸⁹. Com ja hem dit abans, la illeta que estudiem es troba ben identificada a la Talla del 1478, però aquesta només ens informa dels habitants amb capacitat fiscal que tenia la illeta en aquell moment, que eren vint-i-quatre⁹⁰. Els següents documents coneguts i publicats són pràcticament coetanis: una talla del 1512, estudiada per la Dra. Barceló⁹¹ i el *Quartus quinternus Sancta Eulalia* (1514), també esmentat abans. En el primer, apareixen relacionats trenta contribuents. No podem aventurar el nombre d'immobles, perquè poden no coincidir. Per exemple, veim que hi apareix Francesc Armadans que per aquelles dates era propietari de les dues cases Armadans perquè, com hem dit, va ser l'hereu del seu germà. També veim que s'hi indica que el paraire Antoni Iohan vivia a la casa de la viuda de mossèn Dolset Sala, i també observam dos subjectes de llinatge Soler que podrien tractar-se de pare i fill. Per altra banda, tot i que coincideixen amb el nombre d'immobles relacionats el 1514, que eren trenta, sabem que aquests efectivament eren la

⁸⁶ No són només els estudis específics sobre la casa gòtica urbana. Entre ells destaquen: LLOMPART, G.: "La casa medieval...", I, pp. 229-253. BARCELÓ CRESPI, M.; ROSSELLÓ BORDOY, G.: *Terrissa...*, un estudi molt complet dels aixovars domèstics dels segles XIV i XV. MASSOT RAMIS D'AYREFLOR, M. J.: *El moble a les Illes Balears. Segles XIII-XIX*, Palma, 1995, pp. 39-67, també un interessant treball sobre el mobiliari a l'època gòtica. BARCELÓ CRESPI, M.; ROSSELLÓ BORDOY, G.: *La casa gòtica a la ciutat de Mallorca*, Palma, 2009, l'estudi més recent i complet.

⁸⁷ BARCELÓ CRESPI, M.; ROSSELLÓ BORDOY, G.: *Terrissa...*, pp. 205-210. Aquets autors dediquen un capítol complet a analitzar la possible representació d'interiors i d'aixovar domèstic a la pintura gòtica mallorquina que ha arribat fins a l'actualitat. Es tracta d'un exhaustiu repàs iconogràfic que serveix de referència a qualsevol estudi d'aquest període.

⁸⁸ LLOMPART, G.: "País, paisatge i paisanatge a la taula de Sant Jordi de Pere Niçard", a *El Cavaller i la Princesa. El Sant Jordi de Pere Nisard i la Ciutat de Mallorca*, Palma, 2001, pp. 58-89.

⁸⁹ Recordem que les talles són documents fiscals que recullen les contribucions que es feien per a un determinat propòsit de caràcter excepcional: guerres, empreses reials, defensa... Sobre aquest tema, vegeu diversos treballs de BARCELÓ CRESPI, Maria: "Anotacions sobre l'interès de les «Talles» com a repertori antroponímic: segle XV", *Onomàstica Butlletí InteriorR*, X, pp. 81-85; Ciutat de Mallorca en el trànsit a la Modernitat, Palma, 1988, pp. 43-46; "Més sobre l'impost del Tall (1450-1521)", *Randa*, 29; La Talla de 1512, pp. 11-19.

⁹⁰ Més endavant tornarem sobre aquesta Talla perquè ens aporta dades sociològiques dels seus habitants.

⁹¹ BARCELÓ CRESPI, M.: *La Talla...*, pp. 60-61. La illeta s'identifica en aquest treball amb el núm. 81.

gran majoria dels que hi havia a la illeta, però no eren tots, ja que, segons indica el Dr. Santamaría en estudiar el document, només es relaciona una part dels immobles que hi havia aleshores⁹². En aquest document del 1514 s'anota així mateix el nombre de portals que tenia cada casa, però els canvis que hi ha hagut en el tipus d'edificacions que integraven la illeta són tan dràstics que aquesta dada és actualment irrellevant en la majoria de casos. En canvi, és pertinent per a les cases grans que, més o menys, han conservat la seva estructura, com les cases núm. 5, 9-11 i 13 del carrer de Can Sanç.

A partir del segle XVI, els cadastres són la millor font d'informació, perquè s'hi especifica, a més del nom del propietari, el tipus de casa i la seva valoració, cosa que ens proporciona dades comparables amb altres per estimar l'ocupació de la illeta, així com l'envergadura i la categoria dels edificis.

El primer cadastre que ens dona informació important és, sens dubte, el del 1576⁹³. Es tracta d'un document que aporta dades significatives i concretes sobre les edificacions i, sobretot, respecte del nombre que hi havia a cada illeta, informació que podem contrastar amb les dades dels cadastres posteriors, dels segles XVII a XIX, com tendrem ocasió de fer. També són eines valuoses per al coneixement del tema els inventaris dels propietaris successius, les capbreuacions i les actes de compravenda que aporten informació sobre la situació dels edificis dins la illeta. Per últim, una inspecció detinguda de la situació en aquest moment i dels edificis que la formen. En aquest sentit, les rehabilitacions actuals han deixat al descobert vestigis que contribueixen no només a recompondre les principals característiques de l'habitatge antic, que predominà a la nostra ciutat entre els segles XV i XIX, sinó també la seva articulació a la illeta.

El plànol del canonge Antoni Garau, del 1644, és una de les representacions gràfiques més importants per a l'estudi de la ciutat i dels seus edificis. El plànol mostra que a l'interior de la ciutat encara hi havia un bon nombre d'espais lliures que eren jardins, horts o, fins i tot, amplis espais agrícoles, sens dubte encara herència de la ciutat medieval islàmica que es caracteritzà per la presència al seu interior de nombrosos enclavaments semirurals que, com hem comentat en altres treballs, hi romangueren durant segles⁹⁴.

Encara que pel que fa a la fisonomia de les cases no podem parlar d'una fidelitat absoluta, és molt útil per entendre la trama urbana i per situar-hi els edificis, i fins i tot les illetes, ja desapareguts. La imatge que reproduceix aquest plànol és una de les representacions més antiga que es coneix d'aquest enclavament que ara estudiam i, a pesar que des de finals del segle XVI i primera part del XVII hi hagué una activitat constructiva notable en altres parts de la ciutat, pel que fa a l'entorn del carrer de Can

⁹² SANTAMARÍA, Á.: *Nueva Planta...*, 1989, p. 793.

⁹³ RAMIS DE AYREFLOR Y SUREDA, J.: "Catastro de...". Quant a les cases i la seva valoració en aquesta època, vegeu MONTANER, P. de: "Algunas observaciones sobre el catastro de la Ciudad de Mallorca del año 1576", a *Homenaje a D. Jesús García Pastor, Bibliotecari*, Palma, 1986.

⁹⁴ RIERA FRAU, M. M.: *Evolució...*, vegeu els plànols, pp. 128-129.

Sanç és bastant fidedigne. De fet, podem dir que l'enclavament mantenia aleshores la mateixa trama i organització que tengué des de l'edat mitjana⁹⁵.

El plànol de Leopoldo Scheidnagel, de 1871 del qual també reproduïm una secció, és un document gràfic valuosíssim perquè encara reflecteix en gran manera la ciutat antiga, amb l'organització i la trama medieval⁹⁶.

Analitzant les dades que ens brinden tots els documents esmentats —escrits i gràfics— així com el treball de camp, deduïm que en aquesta illeta hi hagué en època medieval, durant els segles XIII i XIV, menys construccions de les que hi havia a finals del segle XVI. Observam, a més, que entre els segles XVI i XIX l'ocupació edilícia de la illeta augmentà, de la mateixa manera que el nombre d'habitants. Des de principis del segle XIX el procés s'aguditzà a tota la ciutat per raons prou conegudes que no cal comentar⁹⁷. El que sí volem recordar és que donà lloc a dos fenòmens fàcilment observables: la reunió de diverses propietats petites per, un cop reduïdes a solar, construir-hi finques de pisos⁹⁸, i la divisió de cases grans que eren un habitatge, en diversos. En el cas de la illeta 7 és molt evident que tant les finques del carrer Forn de la Creu (núm. 6, 4, 2), del carrer Corderia (núm. 24, 18, 16, 14) i del carrer Carnisseria (núm. 18, 16) com la que ocupa el cantó d'aquest darrer carrer amb el carrer de Can Sanç (núm. 1-1A), són del segle XIX. En el carrer Corderia pot observar-se encara que algunes finques han crescut sobre edificis de tipologia més antiga (planta i dos pisos, escala lateral) com els núm. 12, 10, 8 i 4. Són les que l'Arxiduc descrivia com “cases noves”. Per una altra banda, les cases grans de la illeta foren dividides en diversos habitatges, com va passar en el cas del núm. 5⁹⁹.

Retornem a l'edat mitjana per establir l'antiguitat de la illeta i el seu entorn. Recordem que la Dra. Riera parla de la pervivència de la xarxa viària musulmana i de com era condicionada pel traçat urbà del sistema hidràulic que proveïa d'aigua la ciutat, la famosa *Ayn al-Amir*, després Sèquia de la Vila. Quant a aquest tema en concret, s'afir-

⁹⁵ Tots els indicis fan pensar en l'antiguitat d'aquesta part de la ciutat. Contràriament, la part baixa, la que se situava al llarg del torrent de la Riera, fou destruïda diverses vegades per les inundacions i reconstruïda pràcticament de bell nou a principis del segle XV. Assenyalat per LLOMPART, G.: *La pintura medieval...*, I, p. 229.

⁹⁶ Aquest plànol, citat varies vegades, jo l'havia atribuït en anteriors treballs a Pere d'Alcàntara Peña, però segons TOUS MELIÀ, Juan.: *Palma a través de la cartografia (1596-1902)*, Palma, 2002, pp. 325-328, és de L. Scheidnagel (plano XXXV). Segons el mateix Tous, la numeració de les illetes és la del plànol de 1831, p. 328. Pere d'Alcàntara Peña va ser l'autor d'un altra plànol de Palma de 1869 (Tous, p. 325, plànol XXXIV) que també mostra els carrers i illetes de la ciutat a més d'altres indrets d'interès.

⁹⁷ La Guerra de la Independència obligà molta gent de la Península a exiliar-se. Una part d'aquests exiliats s'instal·laren a Mallorca. Sobre el període, OLIVER, M. dels S.: *Mallorca durante la primera Revolución*, I, II i III, Palma, 1982.

⁹⁸ Vegeu el que hem estudiat al carrer de Sant Llorenç, illeta núm. 205 (Illetari de 1831). PASCUAL, A.: “Notas históricas sobre el barrio de Santa Creu de Palma y la tipología de sus casas de mercaderes: el ejemplo de Can Xambó (SS. XVII al XX)”, *BSAL*, 55, p. 170.

⁹⁹ Aquest casal fou estudiat per mi mateixa, PASCUAL, A.: “Can Ramis: una casa de mercaders al cor del barri comercial del Palma (segles XV-XX)”, *MRAMEGH*, 16, pp. 65-107.

ma: “Pel que fa a la ciutat alta a Vila d’Amunt, s’observa una disposició dels carrers en ventall, obrint-se cap a les portes i que separen zones amb diferents graus d’urbanització” i més endavant, “Entre el carrer radial [formato por Convent de Sant Francesc, pl. de Sant Francesc y Ramon Llull] que va a Bâb Gumara [Temple], ja descrit, i el de la da Bâb al-Balad [carrer del Sindicat, al final había la Porta de Sant Antoni] trobam una zona amb una certa densitat d’ocupació” o sigui la zona de la ciutat entre els carrers de la qual es troba situada Can Sanç¹⁰⁰.

Molt distint és conèixer com era la distribució de les cases dins de les illetes i, sobretot, la seva tipologia. Nogensmenys, de la documentació de després de la Conquesta s’ha deduït alguna dada interessant: la majoria de cases eren petites, ja que s’assignaven de dues en dues, com si fossin necessàries dues cases andalusís per construir un habitatge cristià¹⁰¹.

Com hem dit repetides vegades, la documentació sobre els habitatges és molt escassa durant les primes dècades de dominació cristiana, així i tot, tant la publicada com la revisada per a aquest treball dóna llum sobre un fet generalitzat: gradualment les noves edificacions anaren ocupant els espais lliures que hi havia, sens dubte, a molts d’enclavaments urbans¹⁰². En aquesta línia, observam a la documentació dels segles XIII i XIV un bon nombre de vendes del que es descriu com “pati de terra” i a continuació “per construir-hi unes cases”¹⁰³. El cert és que aquest primer urbanisme, present a una gran part de la ciutat en aquests segles, degué estar marcat per l’herència islàmica, encara ara gran desconeguda en molts aspectes¹⁰⁴. Pel que fa a aquesta i a altres illetes estudiades¹⁰⁵, no podem deixar d’observar que la seva composició interna

¹⁰⁰ L’arquitecte i historiador Carlos García-Delgado, en un estudi sobre els orígens de Palma, publica un plànol-hipòtesi del traçat viari de Medina Mayurqa l’any 1229, on, en vermell, estan assenyalades les àrees modificades posteriorment. *Las raíces de Palma. Los mil primeros años de la construcción de una ciudad*, Palma 2002, pp. 143-144. Tant aquest estudi com la posterior publicació dels pergamins de l’arxiu parroquial de Santa Eulàlia. ROSSELLÓ LLITERAS, J.: *Els pergamins...*, I (1230-1349), confirmen l’antiguitat d’aquesta zona.

¹⁰¹ RIERA FRAU, M. M.: *Evolució...*, pp. 106-107.

¹⁰² Per a aquesta investigació he consultat el treball inèdit de SASTRE, J. C., *Les passes perdudes de Palma (ss. XIII-XVIII)*, Palma, 1989 [premi d’investigació de l’Ajuntament de Palma 1989] on s’assenyala (p. 153) precisament aquest fet, el que una gran majoria de cases comptaven amb corrals i que a les illetes s’obrien nombrosos carrerons sense sortida que comunicaven les cases des del seu mateix interior.

¹⁰³ ROSSELLÓ, J.: *Els pergamins...* I (1230-1349).

¹⁰⁴ Ja hem comentat l’estudiats pels especialistes amb relació a la situació de Madina Mayurqa en el segle XIII i com no es destruï el teixit urbà islàmic, sinó que fou aprofitat en gran mesura pels cristians. RIERA FRAU, M. M.: *Evolució...* La permanència de l’entramat àrab de la ciutat ha estat també assenyalada per D. Zaforteza. Així mateix, G. LLOMPART coincideix que es mantingueren moltes cases sarraïnes, sobre les quals a poc a poc es construïren noves edificacions que ocuparien el solar de les anteriors. També, BERNAT ROCA, M.: “Feudalisme...”, p. 60, recull dades interesantíssimes sobre l’organització de Ciutat de Mallorca durant els primers temps del cristianisme (segles XIII i XIV) i coincideix a assenyalar la lentitud de la transformació.

¹⁰⁵ PASCUAL, A.: “Del gòtic al neogòtic: el caso de Can Thomàs des Predís des Born (Palma)”, *BSAL* 56, pp. 337-362.

responia a una trama irregular, laberíntica, que devia proporcionar intimitat a les cases —tan del gust de la cultura musulmana¹⁰⁶.

Dades concretes d'una casa estudiada, Can Ramis (carrer de Can Sanç)¹⁰⁷, serveixen d'exemple del que hem explicat abans. En ambdós costats, trobam arcs que sens dubte estigueren oberts a l'exterior en qualque moment i que devien comunicar amb els espais laterals¹⁰⁸. Quin tipus d'espais eren? Això ja és més difícil de saber amb certesa, i només poden aventurar-se hipòtesis: tal volta foren corral, porxades amb finalitats comercials o carrerons sense sortida, també coberts. La presència de nombrosos carrerons d'aquest tipus que han desaparegut gairebé totalment de l'entramat urbà, absorbits per les construccions confrontants, es troba ben documentada i sens dubte foren una part característica de la ciutat medieval. També sabem que existí un bon nombre de carrerons de traça irregular que en part eren coberts de voltes i creuaven illetes¹⁰⁹. Desaparegueren amb el temps perquè era difícil transitar-hi, a més eren llocs perillosos i bruts, com bé informa l'estudi de Diego Zaforteza¹¹⁰, en el qual s'indiquen molts d'aquests carrers que desaparegueren quan algun veí acomodat tenia interès a reunir diverses edificacions que tenien l'entrada a un determinat carreró¹¹¹. Un bon exemple n'és el cas de l'actual carreró de Can Poquet, a la illeta estudiada. Aquest carreró sense sortida fou, fins a mitjan segle XV, un carrer estret —en forma de L— que travessava la illeta i tenia entrada i sortida pel carrer Corderia i el carrer Samaritana. Es troba documentat que cap al 1450, el doctor en lleis Joan Armadans incorporà una part d'aquest carrer a Can Armadans (després denominada Can Sanç) i, posteriorment, el 1465, sol·licità permís per emmerletar aquella part del carreró que havia annexionat a casa seva¹¹².

Tornant al tema de l'ocupació de la illeta, recordem el que hem dit abans. En el

¹⁰⁶ MURRAY, D. G.; LLABRÉS, J.; PASCUAL, A.: *Jardines de Palma. Historia e Imágenes*. Palma, 1993, pp. 26-28.

¹⁰⁷ PASCUAL, A.: "Can Ramis...".

¹⁰⁸ La importància dels arcs en les construccions més antigues ha estat ja assenyalada per Gabriel LLOMPART. En el mateix estudi se subratlla la rellevància que aquests elements tengueren a la configuració de la ciutat medieval: "En la arquitectura de la casa gòtica de los siglos XIV y XV, según podemos colegir aunando datos de la pintura y de la arqueología medieval, debemos destacar en primer lugar la importancia que tenía, urbanísticamente hablando, el arco [...]". LLOMPART, G.: "La ciudad medieval...", I, p. 229. També M. Bernal *et alii* (2002).

¹⁰⁹ Els carrers d'aquest tipus, cobertes del tot o en part, es denominaven "Volta de", topònim que es completava amb el nom d'un personatge conegut que hi vivia o d'un edifici proper, així "Volta den Olesa" o "Volta de la Dressana". ZAFORTEZA MUSOLES, *La Ciudad...*, V, p. 355.

¹¹⁰ El treball de BERNAT ROCA, M.: "Feudalismo ..", p. 60, també recull alguna notícia sobre la desaparició d'aquests primitius carrerons per conveniència dels veïns. Nota 293 del treball citat on es comenta una notícia del 1368.

¹¹¹ Vegeu un exemple del que comentam a PASCUAL, A.: "Del gòtico...", especialment el plànol de la pàgina XVII.

¹¹² De les notes de Can Armadans de Manuel Oliver Moragues. Creim, per diversa documentació localitzada, que el Forn de la Creu s'edificà en el solar del que era el carreró.

segle XIII la illeta devia estar menys ocupada i durant els segles següents es degué incrementar l'edificació i construir en els espais lliures que encara hi havia en els anys immediats a la Conquesta¹¹³. Sense dubte aquesta fou la tendència general a tota la ciutat durant els segles següents (XIV, XV i XVI), però a més les dades de la centúria següent confirmen un increment, espectacular en alguns casos, de l'edificabilitat. Aquest seria el cas de la illeta que ens ocupa, on en el Cadastre del 1576 es registraven vint-i-sis habitatges, i en el Cadastre del 1685 ja se'n registraren quaranta-cinc. Els següents documents que comentam, un Veïnatge del 1730 i dos illetaris, un del 1776 i l'altre del 1794, ens permeten confirmar la tendència, ja que tant en un com a l'altre figuren domiciliades en aquesta illeta entre cinquanta i seixanta famílies, encara que per l'índole del document no podem saber exactament ni el nombre ni el tipus d'edificis que hi havia en aquell moment. No obstant això, un document posterior el *Libro del Alumbrado* (1819)¹¹⁴ sí que permet saber el nombre exacte d'edificis de la illeta en qüestió, que era de trenta-set. Atès que un altre document quasi contemporani ens informa que hi vivien devers setanta famílies (Padró del 1816) hem de pensar que el notable increment de l'ocupació de la illeta fou a costa del que ja hem comentat, de la divisió dels edificis existents, i l'amuntegament consegüent, com a l'inici de l'edificació de finques de pisos plurifamiliars sobre terrenys on abans hi havia hagut diversos habitatges modestos i baixos que permetien que hi visquessin una o dues famílies com a molt.

A principis del segle XX, un altre document municipal, *Estadística de Edificios y Viviendas* (1919), confirma tot el procés de divisió i amuntegament iniciat més d'un segle abans. Precisament la casa del número 7 (Can Ramis) era, en aquella època, un bon exemple d'això: estava dividida en set habitatges que la propietària d'aleshores — Maria Concepció Gelabert — tenia llogats. La distribució n'era la següent: dos habitatges a la planta baixa, dos a l'entresòl, dos a la planta nobles i un a les golfes¹¹⁵.

Els tipus d'habitatge: evolució històrica dels edificis de la illeta

Ja hem dit que amb anterioritat al segle XV, no tenim dades molt fiables. No obstant això, pel que hem vist a altres cases estudiades, sabem que gairebé totes les propietats de certa envergadura que es formaren en els segles XV, XVI i XVII foren el resultat de l'adquisició de diverses edificacions, reunides en una sola. A part del que sabem per

¹¹³ També assenyalat per SASTRE, J. C.: *Les passes perdudes...*, a la nota 132. Un altre estudi que aporta informació sobre aquests primers segles és el de MARCÚS, L. M.: "Notes sobre menestralia medieval: els picapedrers i les reformes urbanes a la Ciutat de Mallorca 1332-1333", a *IX Jornades d'Estudis Històrics Locals. La manufactura urbana i els menestrals (segles XIII-XVI)*, Palma, 1990, pp. 97-114.

¹¹⁴ AMP. Amb ocasió de la instal·lació del primer enllumenat en els carrers de Palma —d'aquí el títol— s'hi detallen les cases de cada illeta i les mides (en pams castellans, de devers 21 cm cada pam) de cada casa de la ciutat a efectes fiscals.

¹¹⁵ AMP, Llibre núm. 901-1.200, fulls 994-999.

la documentació¹¹⁶, observam a més que moltes obres de rehabilitació actuals posen al descobert elements (arcs, llindars, capitells, voltes) que són restes d'altres edificacions, més petites i d'inferior qualitat, anteriors en el temps a l'edifici en qüestió¹¹⁷. Aquesta fou la norma constructiva durant segles, és a dir, la reutilització constant d'elements constructius anteriors en obres d'ampliació o d'actualització.

La tipologia de les construccions que ocupaven aquesta illeta fou molt semblant durant segles. Si n'exceptuem les tres cases d'una certa envergadura del carrer de Can Sanç, de les quals parlarem més endavant, la resta foren d'un tipus molt popular i generalitzat, denominat "algorfa i botiga". Encara que ja hem parlat sobre aquest tipus d'habitatge anteriorment¹¹⁸, en repetirem les característiques generals. L'algorfa¹¹⁹ era una habitació-habitatge situada en pis, sobre una botiga, l'escala d'accés de la qual, estreta i dreta, partida d'una petita entrada comuna o directament del carrer, per tant no tenia pas d'entrada ni pati¹²⁰. Recordem que el terme botiga¹²¹ serveix per definir diversos tipus d'espai, un d'emmagatzematge com les botigues per guardar l'oli, el carbó, el gra, etc., que hi havia a les cases majors o als voltants. Especialment hi havia botigues per emmagatzemar als barris comercials de Palma, com Santa Creu i Santa Eulàlia, on els grans mercaders i els nobles que es dedicaven al comerç guardaven les mercaderies que després distribuïen per l'illa¹²². En un i en altre cas, les botigues solien estar ubicades al soterrani o semisoterrani. Així mateix, els botiguers i petits comerciants tenien botigues de vendre en els baixos de les cases que habitaven, tot i que, segons els inventaris, les vendes es feien al carrer on treien el taulell. Posarem l'exemple del botiguer Joanot Vaquer, que posseïa una botiga a la plaça de les Cols¹²³, on hi havia (1552) "un taulell de noguer vell amb un anteportes per atraure

¹¹⁶ MURRAY, D. G.; PASCUAL, A.: *La casa*.... També, BARCELÓ CRESPI, M.; ROSSELLÓ BORDOY, G.: *La casa gòtica*... Vegeu exemples de cases gòtiques, pp. 109-124

¹¹⁷ Un cas molt visible i conegut és el de Can Gradolí, carrer de Sant Gaietà núm. 1 que té elements arquitectònics comuns amb Can Juny (segle XV), després Can Ramis.

¹¹⁸ PASCUAL, A.: "Notas históricas sobre el barrio de Santa Creu de Palma y la tipología de sus casas de mercaderes: el ejemplo de Can Xambó (SS. XVII al XX)", *BSAL*, 55, pp. 171-179.

¹¹⁹ DCVB, s. v. 'algorfa' (3), habitació situada entre els baixos d'una casa i el pis principal. De l'àrab al-gorfa, en català també "cambra", t. 1, pàg. 502. ALOMAR, A. I.: "Algorfa, golfa, porxo; sostre, tregina-des", a *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny*, I, Barcelona 1997. Alomar ha estudiat el seu origen i d'altres paraules relacionades amb l'habitatge mallorquí.

¹²⁰ Per accedir a les algorfes generalment hi havia al carrer una escala o un parell d'escalons grossos que arribaren a ser una nosa per a la circulació, i que l'ajuntament, a finals del segle XVIII, començà a ordenar-ne la desaparició. ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad*..., I, 191.

¹²¹ DCVB, s. v. 'botiga' (2), magatzem, cast. Almacén; (3) botiga de vendre, cast. *Tienda*; (4) obrador, cast. *Obrador/taller*; (5) baixos d'una casa, t. 2, pàg. 624. En alguns casos, les botigues estaven dividides, al fons, en dos nivells (entresolat i baixos) que permetia crear una zona d'habitatge, per exemple: dormitori (a dalt) i cuina-menjador (a baix). Encara queden alguns exemples del que deim a carrers populars d'origen medieval com al Puig de Sant Pere.

¹²² Això queda reflectit en els cadastres, en especial en el del 1685.

¹²³ ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad*..., III, p. 37.

a la porta”); damunt la botiga, ni havia una alforfa modesta que li servia d’habitatge (cuina-menjador, cambra/es, pastador i porxada)¹²⁴. Per últim, un altre tipus de botiga seria la utilitzada com a obrador i habitatge per un sector molt pobre de menestrals. Es trobava situada a la planta baixa o semisoterrani, amb l’entrada a peu del carrer i solia estar vinculada a una habitació-habitatge (en ocasions denominada rebotiga, en ocasions estudieta), ubicada al fons i dividida, en alguns casos, en dos nivells. Podia tenir un corralet a la part del darrere i fins i tot un pou¹²⁵. A la ciutat encara queden bastants d’exemples d’aquest tipus de botiga. Un altre aspecte d’aquestes edificacions, no menys interessant, és la presència de porxades o arcs que albergaven les taules i els llocs de venda corresponents.

Amb anterioritat, ja hem comentat la importància dels arcs a la trama urbanística de la ciutat medieval. De fet, els primers permisos per aixecar-los a la via pública són del segle XIII, i algunes de les normes que s’establiren aleshores perduraren durant segles¹²⁶. Així doncs, sabem que les primeres porxades erigides amb finalitats comercials foren en forma d’arcs apuntats de les quals se’n conserven encara algunes (plaça Quartera, carrer dels Hostals), però a partir dels segles XVI i XVII es construïren nombroses porxades sostingudes sobre grans pilars (també denominades llotgetes¹²⁷) i volades que permetien ampliar l’àrea de feina i de venda dels nombrosos obradors que generalment ocupaven solars estrets i profunds, cosa que feia que quedàs poc espai al davant per col·locar els taulells i les mercaderies¹²⁸. Aquest tipus de construcció estigué molt present en el barri de Santa Eulàlia, especialment a les zones comercials que comentam¹²⁹. Zaforteza afirma que arribaren a ser tan nombrosos que entorpien seriosament el trànsit de la ciutat, a més de provocar que una gran majoria de locals, amb falta de llum i ventilació, fossin insalubres, per tot això ja des de mitjans segle XVIII, l’ajuntament establí normes per evitar que se’n construïssin de nous i per eliminar els que provocaven majors perjudicis. Quelcom semblant succeí amb els mostradors i d’altres impediments que es treien a la via pública a determinats carrers (com

¹²⁴ ARM, prot. M-878, f. 420.

¹²⁵ Vegeu la transcripció d’alguns d’aquests habitatges del barri de Santa Creu dels segles XVII i XVIII. PASCUAL, A.: “Notas históricas sobre...”, pp. 176 i 177.

¹²⁶ AGUILÓ, E. K.: “Arcos en la vía pública”, *BSAL* IV, p. 225.

¹²⁷ A la plaça Quadrado existí fins al segle XIX la “Llonja den Mesquida”, de propietat del mercader d’aquest nom. El mateix ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, IV, p. 126, parla de la “Llonja den Valentí” (actual Bosseria) on hi havia la casa de la família Valentí ses Torres, i fa referència al fet que tengués en els baixos espais porticats amplis per comerciar. Devien ser sostinguts per arcs de diafragma del tipus que han aparegut devora el Temple. BERNAT I ROCA, M.: SERRA I BARCELÓ, SOBERATS SAGRERAS, N.: “Porta o almuadaina?...”, p. 216. Vegeu el que diuen d’aquests indrets BARCELÓ CRESPI, M.; ROSSELLÓ BORDOY, G.: *La casa gòtica...*, p. 37

¹²⁸ ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, I, pp. 116-119. BERNAT ROCA, M.: “Feudalisme...”, pp. 30 i 63, diferencia obradors andalusís i cristians.

¹²⁹ Pel que fa al tipus d’obradors que predominaren en aquests carrers, es tractava, en general, de locals petits i no de grans infraestructures. Més propers al tipus d’obrador andalusí de què parla BERNAT ROCA, M.: “Feudalisme...”, pp. 30-31.

al de l'Argenteria, a l'antic del Cuiram i als voltants de la Carnisseria¹³⁰). Com en el cas anterior, es començà per regular la dimensió dels impediments que es podien treure al carrer i s'acabà per prohibir-los totalment¹³¹.

El cert és que durant segles, les taules de vendre es col·locaven, en ocasions de manera precària, sota les porxadades i davant la botiga o algorfa del propietari, que també solia penjar gènere a les bigues. Tota aquesta activitat comercial era molt regulada, no només pels gremis sinó també per l'ajuntament que, com hem vist, intentava controlar i vetllar per la salubritat pública. Sens dubte, es necessitava un permís municipal per desenvolupar qualsevol activitat comercial al carrer, i tant aquest com l'espai per posar taules foren béns sotmesos a les lleis del mercat. Vegem a mode d'exemple la transcripció d'algunes de les actes de venda que mostren les peculiaritats d'aquests petits enclavaments comercials.

La primera, del 1729, té lloc entre el botiguer Bernat Picornell i el blanquer Pere Cardona i s'hi especificava que aquell era propietari i li venia “un trast de deu palms de llargaria i quatre de amplaria contiguo al portal de la sua casa, a la part del carrer de la Vidrieria i per altra nom de la plaça del Cuiram, en lo qual trast podreu vos [...] plantar o fixar una taula de dita llargaria i amplaria per vendre cuirams i pells al temps que se acostumen a vendre dit generos [...]”¹³². De l'any 1768 és un altre cas entre la viuda del ferrer Jaume Pujol que ven al també ferrer Pere Balaguer (Veïnatge del 1769) una propietat a una travessia de la Corderia que consistia en “botiga i algorfa i cinc taules que se troben davant de dites cases”, s'hi precisava que les taules eren de fusta i “que serveixen per posar mercaderia o coses per vendre”¹³³.

Quant a l'interior d'aquests habitatges, els inventaris ens informen de l'escàs i modest mobiliari que contenien, però, pel que fa a la distribució, observam que aquest tipus sofrí al llarg del temps moltes modificacions perquè pertanyia a un sector molt modest de la societat, principalment integrat per menestrals, jornalers i petits comerciants, les exigües possessions dels quals —en aquest cas l'habitatge i el lloc de feina— se solien dividir entre els fills en morir el pare o se solien vendre a trossos si s'esdevenia alguna crisi econòmica. Aquesta divisió d'una casa petita feia que la zona destinada a habitatge quedàs reduïda, per exemple, a un simple estudiet.

Precisament, com ja vérem al seu moment en el barri de Santa Creu¹³⁴, una característica important d'aquest tipus d'edificis fou la gran mobilitat de la propietat immobiliària, ja fos per compravenda, per divisions hereditàries o per subhasta per deutes. Efectivament, les cases canviaven de mà amb molta freqüència i eren dividides i reunides diverses vegades durant un període de temps relativament curt. Sens dubte,

¹³⁰ Com a exemple del que hem dit, observam que als voltants de l'edifici de la Carnisseria, en el Cadastre del 1685, hi havia 34 taules de vendre. ARM, D-1.253, f. 42.

¹³¹ ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, I, pp. 292-298.

¹³² ARM, prot. T-738, f. 107.

¹³³ ARM, prot. T-744, f. 274.

¹³⁴ PASCUAL, A.: “Notas históricas sobre...”, p. 169.

el fet de no estar vinculades afavoria aquesta mobilitat, contràriament al que ocorria amb les grans cases que, en estar subjectes a fideïcomís, romanien durant segles en les mateixes mans i esdevenien emblemàtiques de la família propietària.

Com a exemple de tot el que hem dit, podríem citar nombrosos casos de totes les èpoques. Així, l'any 1393, el famós pintor Joan Daurer, que vivia darrera del Convent de Sant Domingo, a la illeta núm. 60 (al cantó del carrer Palau Reial i del carrer Almudaina)¹³⁵, el 29 de març, venia “unes cases, segregades del seu casal [...] Aquestes cases, juntament amb una porció de corral, són la tercera part de les cases i pati que antigament era tot pati, propietat de Pere Martí qu., que J. Daurer comprà al referit Pere [...]”.

Ara comentarem alguns exemples de l'entorn estudiat, com la casa del sabater Esteve Tremolet (400 £ en el Cadastre del 1576) que cap al 1621 estava dividida ja en dues propietats, una del pare Miquel Ripoll i l'altra del sabater Jordi Cortei¹³⁶. O la casa del sastre (també mercader) Bartomeu Cugullada, una de les més valorades en el Cadastre del 1685 (1.200£) i situada al carrer de la Corderia (darrera del Teatre Sans), que dos anys més tard era ja de dos propietaris, un tenia “la botiga-estable, altres botigues, un estudi i taules de vendre”, i l'altre, “les cases i el corral”¹³⁷. Sabem que cap al 1790, la propietat de Cugullada fou reunida de bell nou pel sabater Bernat Cabanellas que obrí un hostel conegut des d'aleshores com Hostal de Campos¹³⁸. Un altre cas il·lustratiu data de l'any 1627, quan es capbrevà una propietat de Margalida, viuda del sabater Guillem Siquier, al carrer de la Sabateria (actual de la Corderia). En els baixos de la casa hi vivia la seva sogra, Joana, viuda de Jaume Siquier, també sabater que havia mort el 1616; aquest havia adquirit la propietat a un company del mateix gremi, Joan Perelló, el 1602. Al seu torn, Perelló l'havia comprada el 1597 i s'especificava que fou fruit de dues compres: una consistia en “botiga, rebotiga, conostorio [?], cambra, taules de vendre, corral i descobert amb pou”, i l'altra en “apartament de cases, ço es, cambres i porxo lo qual estava descobert”¹³⁹. Després d'un temps, podia donar-se el cas que una part fos adquirida per algun veí o algun altre menestral que, al seu torn, podia tornar a reunir les diferents parts de l'habitatge uns anys després, com fou el cas de l'Hostal de Campos.

Un dels casos més curiosos localitzats és el del pintor Joan Morey i Valentí (cap al 1780) que vivia al Born, a una casa també en alou de Sant Joan de Jerusalem¹⁴⁰.

¹³⁵ ROSSELLÓ, J.: *Els pergamins...*, II, p. 224.

¹³⁶ ARM, D-1256, f. 99.

¹³⁷ ARM, prot. T-780, f. 144.

¹³⁸ ARM, prot. T-782, f. 29. S'equivoca D. Zaforteza en dir que aquest hostel estigué al carrer d'en Fiol, ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, I, p. 341. Creim que l'error es deu al fet que no se n'adonà que el carrer de la Corderia s'anomenà durant un temps (segle XVIII), carrer de la Sabateria d'Amunt, com ja hem dit. La ubicació d'aquest hostel la confirma un dibuix de Rafael de Ysasi.

¹³⁹ ARM, prot. T-777, f. 86v.

¹⁴⁰ ARM, prot. T-785, f. 361v.

La complicada descripció dóna una idea de la complexitat que podien arribar a tenir aquestes propietats: “certes porcions de cases que consisteixen amb una habitació de cases baixes amb un corral en el qual se troba un pou, cuyo corral te aixida per un portal a la Plassa del Born, i dita habitació consisteix amb una carbonera divisoria entre la paret de dit corral qui surt al Born i una botiga de Francina Rebassa, amb un rebostet, cuina i estudiet demunt dita cuina rebost, amb un manjedor amb porció de casa de dites pertinencies de Antoni Visben, negociant, i una botiga dins dit corral, mes amb una porció de porxo que se troba demunt lo estudi de la heretat de Joana Anna Morro, i demunt los estudis de Juan Ferrà, sastre, cuya porció de porxo te vint i vuit palms de ampla i per pujar a dita porció de porxo se troba una escala en dit corral [...]”.

Aquests processos constants de compra, venda, divisió, reunificació, etc., poden observar-se precisament en els llibres de la Cúria que estan plens d'exemples d'aquest tipus. Com un altre cas, del 1728, quan el sabater mestre Antoni Mir (Veïnatge del 1730) capbreuà les seves propietats en aquesta illeta¹⁴¹. Aleshores era propietari d'una casa que consistia en “botiga i estudi”, situada al carrer de la Sabateria, adquirida el 20 d'octubre del 1700. Afegeix el document que tenia devora una algorfa “que avans fou de les mateixes pertencencies” i que ara era d'un carnisser, per tant provenia d'una divisió. A més, a la part del darrere tenia una altra propietat contigua comprada sis anys més tard i agregada a l'anterior. Se la qualificava de “cases grans” i consistia en: “entrada descoberta, una font, una carbonera devall una escala, un manjedor, una cambre, una alcova, altre cambre damunt dita alcova, una cuina, un porxo i un terrat”. Sobre aquesta casa se'ns informa “que eran de pertinencies de major porció de altres cases situades [...] en el carrer de Mossèn Sans”. És clar que les propietats descrites feien cantó i que en el seu dia havien tengut sortida a dos carrers: actuals Carnisseria i Corderia, on s'aixeca una finca del segle XIX.

Aquestes descripcions ens il·lustren no només sobre la mobilitat de les propietats, sinó també sobre com canviaven repetidament la seva distribució. Pensam que amb el pas dels segles, el prototipus d'habitatge modest, el generalitzat entre els menestrals, es caracteritzà per una distribució anàrquica i laberíntica que, sota unes denominacions comunes —botiga o botigues, algorfa (una, dues o diverses estances a l'interior), porxos o taules de vendre—, era el resultat d'un llarg procés d'annexions i divisions successives i múltiples, motivades per raons socioeconòmiques. Citarem el darrer exemple il·lustratiu, el cas del carrer de Can Sanç núm. 7.

A través de la documentació coneixem que fou aixecada en el segle XVII i que ocupava un solar buit fins aleshores. Es tractava del tipus de botiga (baixos), algorfa (habitatge) i porxada. En el Cadastre del 1685 era de Miquela Amorós i es valorà en 250£. Miquela era viuda en primeres núpcies del fuster Josep Amengual i s'havia casat de bell nou amb el també fuster Jordi Amorós. La propietat era seva i en morir la deixà al seu fill, el sacerdot Miquel Amengual, rector d'Algaida el 1728. Aquest any,

¹⁴¹ ARM, prot. T-782, f. 13.

ell mateix capbreuà la propietat davant la Cúria del Temple¹⁴² i declarà que annexionada a aquesta en té una altra, comprada per ell mateix el 1712 al sabater Pere-Antoni Binimelis (Cadastre del 1685, 700£). S'especificava que aquesta part de darrera consistia en “botiga, estudi i un terrat sobre el estudi” i que era porció d'una altra propietat que tenia sortida a un “carreró que no passa”. Durant una bona part del segle XVIII (Veïnatge del 1730, Illetari del 1776), observam que uns Amorós vivien en aquesta casa, la qual cosa fa pensar que de mossèn Miquel Amengual passà al seu germanastre, Jordi Amorós, i d'aquest al seu fill Joan i després al seu nét Jordi, tots ells també fusters d'ofici. Encara avui en dia pot observar-se la disposició laberíntica d'aquesta casa des de la part del darrere. A la seva façana principal, al carrer de Can Sanç, conserva en part la tipologia que es descrivia el 1728, a pesar d'haver estat modernitzada.

Com hem dit al principi d'aquest apartat, la majoria de cases de la illeta pertanyeren al tipus popular, i les de més envergadura arquitectònica foren les actuals Can Sanç, Can Poquet i Can Ramis. Les dues primeres foren les cases majors de les famílies propietàries¹⁴³.

En el seu moment, l'historiador Diego Zaforteza Musoles¹⁴⁴ ja explicà les diferències entre cases menors i cases majors. Nosaltres, ahora, creim que la denominació de “cases majors” s'atribueix a la documentació dos sentits ben definits: un, des del punt de vista constructiu, segons l'envergadura de la casa; l'altre, en un sentit emblemàtic. En aquest segon cas, ens trobam que la documentació deixa en evidència aquest caràcter d'emblema¹⁴⁵ quan es refereix a les cases d'unes determinades famílies, bé siguin de la noblesa, bé siguin mercaders poderosos o mà major. Les seves característiques principals vénen determinades per raons econòmiques, socials i jurídiques. Una gran majoria es formaren amb diverses edificacions confrontants, i tal com han arribat al segle XX, són fruit de successives reformes, és a dir, d'una evolució històrica de segles. Així mateix, un gran nombre d'aquestes cases estigueren fideïcomissades, fins a la primera meitat del segle XIX, per tant en mans de la mateixa família. Des del punt de vista constructiu, són cases grans, amb pas d'entrada i pati —que serveix d'ele-

¹⁴² ARM, T-782, ff. 26-27.

¹⁴³ Encara que és clar que es refereix a una, la documentació sempre utilitzava el nom en plural, “cases”. Es tracta d'una tradició medieval que perdurà pràcticament fins al segle XX, com han assenyalat GARCIA YNIESTA, N; OLIVER, G.: *El casal del Nunis. La Torre dels Enagistes de Manacor s. XIII-XVI*, Palma, 1994, p. 62. L'origen es troba en l'assimilació d'habitació a casa, i basta veure la transcripció d'un inventari del 1345 transcrit per LLOMPART, G.: “La casa medieval...”, p. 234.

¹⁴⁴ ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, I, p. 116.

¹⁴⁵ S'ha parlat del tema amb més deteniment a l'estudi sobre les cases de la mà major de Binissalem, PASCUAL, A.: *Casa i estament social a la ruralia mallorquina. L'exemple de Binissalem als segles XIII-XIX*, Palma, 1997. En particular en el capítol 4.

ment articulador—, estudis en planta baixa o entresòl¹⁴⁶ amb entrada pròpia pel pati, planta noble i porxos —tant a aquest com al pati, i, en ocasions, a la façana es troben detalls estilístics notables—; a més, compten amb una sèrie de dependències auxiliars vinculades al emmagatzematge per al proveïment de la casa: pou, estable, carbonera, bodega, graner, etc., i en molts de casos comptaren amb hort-jardí. En aquesta categoria encaixen les de Can Sanç (núm. 13) i Can Poquet (núm. 9 i 11).

Com ja tenguérem ocasió d'estudiar en el barri de Santa Creu, distingim un subtipus d'aquelles cases que a la documentació es denominen “cases grans, amb entrada i alts” que tenien molts d'elements en comú amb les cases majors. És un prototipus determinat d'habitatge que es formà de manera semblant a les cases majors de la noblesa i dels grans mercaders —o sigui, per adquisició de diverses cases confrontants—, però que mai no arribà a les dimensions, la distribució ni la categoria d'aquelles. Foren les cases d'un segment intermedi de la societat, entre els més opulents —alta noblesa, mercaders més rics (alguns s'ennobliren), alt clericat— i les classes modestes de petits menestrals, jornalers, criats, etc. La valoració de les cases en aquest Cadastre del 1685 ens mostra clarament de què parlem: són les cases valorades entre 400 i 1.000 £, i els propietaris eren sacerdots, notaris, capitans de vaixell, patrons i mercaders en plena ascensió social, metges, advocats, petita noblesa, etc.

Des del punt de vista constructiu, tenen elements definitoris com el pas d'entrada, el pati —i al pati els accessos a estudis i botigues—, planta noble, porxos, etc., però com ja hem dit, es distingeixen clarament de les mansions de les elits: noblesa, grans mercaders. Aquesta diferència ve perfectament establerta a les valoracions dels cadastres, com ja hem assenyalat. A més, i això ens sembla una circumstància important, moltes no estigueren fideïcomissades, per tant canviaren amb molta freqüència de propietari i no assoliren la categoria de casa-emblema per a cap família en particular. La majoria de cases que proliferaren per tota la ciutat eran d'aquest tipus.

Apunts socioeconòmics sobre els habitants de la illeta a través dels segles

Tant les talles com els cadastres, veïnatges, illetaris i padrons que van des del segle XV fins al XIX ens permeten conèixer la composició sociològica de la illeta, perquè, entre d'altres dades, indiquen l'ofici o la professió dels seus habitants, encara que no ho facin d'una manera sistemàtica¹⁴⁷.

¹⁴⁶ La paraula “estudi” dona nom a un espai molt peculiar de les mansions senyoriales (no només a Mallorca, sinó a tot l'àmbit de la cultura catalana) que podria traduir-se al castellà per despacho o *oficina*. La seva funció en els segles XV i XVI fou diferent a les que tengué a partir del segle XVII. En un primer moment, foren estances (solien ser més d'una) privatives del propietari, moblades i decorades amb suntuositat; més tard foren simples despachos on el propietari rebia els administradors i majorsals per tractar de l'administració de les seves terres i dels seus negocis.

¹⁴⁷ Pel que fa a les talles, la Dra. Barceló ja ha assenyalat aquest aspecte, o sigui que el fet de no figurar sistemàticament la professió o l'ofici consignat, provoca que el coneixement sobre l'estructura professional del veïnatge sigui limitat. Talla del 1512, p. 15. Per la meua part, per aquest estudi es varen fer les transcripcions de tots els documents citats però per falta d'espai n'es poden publicar a un apèndix.

Com ja hem dit en estudiar el tipus de cases de la illeta, veim que la major part estigué habitada per menestrals, d'entre els quals destacaren els sabaters i els carnisers. Circumstància lògica si tenim en compte que l'edifici de la Carnisseria, principal subministrador de matèria primera en un i altre cas, hi era molt proper. A pesar que és òbvia la presència de menestrals, botiguers i petits comerciants a l'entorn, no es pot dir de cap manera que la ciutat tengués una estricta divisió per grups estamentals, ja que a tots els barris podem trobar una gran varietat social¹⁴⁸, encara que no hi ha dubte que a l'entorn que comentam predominà al llarg dels segles el grup social esmentat. De totes maneres, també hi hagué petita noblesa, notaris, mercaders, advocats, sacerdots, militars i oficials de l'administració que solien viure a cases d'una certa entitat, però allunyades de l'envergadura de les grans cases senyoriales. Eren les denominades "cases grans amb pati" que hem tengut ocasió d'estudiar en el barri de Santa Creu, però que poden trobar-se repartides per tota la ciutat ja que pertanyien a un segment intermedi de la societat que, en general, intentava imitar els modes i les maneres de les elits. Quant als mateixos menestrals, tampoc no podem dir que tots gaudissin d'una posició econòmica semblant, ja que n'hi hagué de molt rics i de molt modestos, com es desprèn a simple vista de la valoració de les seves cases-algorfa i dels inventaris dels seus béns¹⁴⁹ i, per descomptat, n'hi havia molts que vivien de lloguer. Als voltants, molt a prop de fet, podem trobar grans edificis pertanyents a l'antiga i a la nova noblesa, com Can Vivot, Can Savellà, Can Catlar del Llorer, Can Dameto de sa Quartera, Can Ribas de Pina o, en el mateix carrer, Can Sanç i Can Poquet, cases aquestes darreres de difícil catalogació perquè fins al segle XVI foren casals d'una certa envergadura, però no prosperaren, és a dir, no foren ampliadades ni reformades en el període barroc, per la qual cosa la seva valoració quedà estancada. Pel que fa a les famílies propietàries, els Sanç, els Poquet i els Mut, podem dir que pertanyeren a la petita noblesa.

¹⁴⁸ MUNTANER, LL.: "Un model de ciutat preindustrial, La Ciutat de Mallorca al segle XVIII", *Trabajos de Geografía*, 34, pp. 5-48. Algunes consideracions sobre l'organització de l'espai urbà (a l'època preindustrial) en funció de les classes socials, avui que coneixem millor la ciutat, pot sostenir-se amb dificultat. No només perquè hi hagué carrers i barris sencers amb una gran mescla social, sinó perquè hi hagué canvis notables al llarg dels segles. Sí és evident l'agrupació de determinats oficis en carrers confrontants, per exemple, en el barri de sa Gerreteria. Sobre aquests artesans i la seva producció a l'edat mitjana, BARCELÓ CRESPI, M.; ROSSELLÓ BORDOY, G.: *Terrissa...*, el capítol "Gerres i senyors de gerreteria", pp. 191-203.

¹⁴⁹ BARCELÓ CRESPI, M.; ROSSELLÓ BORDOY, G.: *Terrissa...*, Apèndix II, pp. 219-302, han transcrit diversos inventaris dels segles XV i XVI que permeten veure les diferències entre uns i altres. A partir del segle XVII, aquestes diferències econòmiques entre els menestrals foren conseqüència de la dedicació al comerç per part d'alguns. BIBILONI AMENGUAL, A.: *El comerç exterior de Mallorca. Homes, mercats i productes d'intercanvi (1650-1720)*, Palma 1995. En especial la part IV, el capítol titulat "La desigual participació de la menestralia", pp. 346-358. Com a exemple d'un cas pròxim, esmentarem el del sabater Bernat Cabanellas, qui, en morir, el 1741, posseïa en aquesta illeta quatre propietats, l'hostal de Campos (llogat), d'altres dues petites propietats en altres llocs de la ciutat i un petit capital invertir en cens. ARM, prot. S-720, f. 333.

Tornant a les dades dels documents, observam que el Cadastre del 1576 és particularment interessant, ja que també ens proporciona la valoració de les cases, i aquestes confirmen tot el que hem esbossat en els apartats anteriors quant a la tipologia i a la categoria. Dels vint-i-sis subjectes relacionats, set eren carnisers, sis sabaters, hi havia també un botiguer, un paraire, un guanter, un manescal, dos notaris, un mercader, un comerciant en sucres que també era forner i, per últim, un noble, mossèn Miquel Miralles que sabem que tenia una de les cases dels Armadans, venuda el 1572, que el 1577 era ja del notari Miquel Sanç. Veim que l'estament menestral era dominant i veurem que ho fou al llarg dels segles.

Quasi un segle després —Cadastre del 1685— s'havia quasi duplicat el nombre d'habitants de la illeta, ja que de vint-i-sis immobles passà a ser de quaranta-cinc, no obstant això la composició social era molt similar: onze carnisers, vuit sabaters, quatre mercaders i un sastre, un antiparrer, un teixidor de lli, dos corders, un fuster i, per últim, un noble.

Al llarg del segle XVIII s'observa un augment d'habitants, la qual cosa degué provocar un amuntegament notable, ja que les edificacions eren més o menys les mateixes que hi havia a finals del segle XVII. Com veim a la documentació, durant aquest segle els edificis es dividiren fins a extrems difícils d'imaginar. Quant al tipus de població, era molt semblant a la dels segles anteriors. En aquest període, entre els oficis dominava el de sabater —quinze el 1730 i fins el 1776— per damunt del de carnisser, que havia disminuït —nou el 1730 i cinc el 1776—, en canvi, trobam més varietat d'oficis que en èpoques anteriors. Comencen a aparèixer soguers, corders i esparters¹⁵⁰, oficis que tradicionalment s'ubicaren més enfora, entre la plaça de la Quartera i el carrer del Sindicat, però que a partir de finals del segle XVIII, sobretot durant la segona meitat del segle XIX, s'estengueren cap al carrer de la Corderia, que precisament canvià de nom en proliferar-hi els obradors d'aquests oficis que substituïren els de sabaters, de la mateixa forma que aquests havien substituït abans els carnisers. En el carrer de la Corderia, els corders, els soguers i els esparters s'ubicaren primer a les dues illetes que quedaven davant de la illeta “de Can Sanç” (des de la Quartera, costat dret, al de Ca La Seu, precisament¹⁵¹), però també n'hi hagué al costat esquerra —dos el 1685, quatre el 1730 i el 1776. En aquest sentit, les dades del Padró del 1816 confirmen el que hem comentat per als segles anteriors: dotze sabaters, sis carnisers i fins a deu obradors de molt diversos oficis repartits per tota la illeta: fuster, barreter, teixidor de lli, picapedrer, hostaler, fuster i xocolater, així com un mariner, un aprenent de mú-

¹⁵⁰ Amb aquestes denominacions apareixen als documents. Aquests oficis estaven agrupats en dos gremis. El de “Corders i espardanyers”, instituït el 1511, i el “d'Esparters i sarriers”, cap al 1472. Ambdós gremis tengueren les seves sales de juntes als voltants de la Quartera (QUETGLAS, B.: *Els gremis...*, pp. 103 i 120, respectivament). DE AUSTRIA, LUIS SALVADOR: *Las Baleares por la palabra y el grabado. Mallorca (Parte General)*, edició de Caixa de Balears “Sa Nostra”, VI, pp. 674-690.

¹⁵¹ Aquesta esparteria data del segle XVIII. En el Illetari de 1831 era la número 67. ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad...*, I, p. 155. A la mateixa illeta apareixen, a l'Illetari del 1776 (AMP) fins a 8 obradors de corders i esparters, i en el Padró del 1816, cinc esparters, sis corders i dos soguers (AMP).

sic, un comerciant i només un soguer. En canvi, al darrer terç del segle XIX el carrer segué estar dominat ja pels obradors i botigues de corders i esparters, si ens atenem a la descripció del barri que féu l'Arxiduc, esmentada abans, així com a les imatges de l'època que reproduïxen alguns gravats de l'obra citada¹⁵².

Per altra part, els cadastres del 1576 i del 1685 ens permeten conèixer les valoracions econòmiques dels edificis de la illeta. Observem que el 1576 només tres propietats superen la quantitat de 500 £¹⁵³, la resta oscil·la entre les modestíssimes 100 £ de la casa del carnisser Joan Ripoll i les 450 de la casa i l'obrador de fer pa de Joanot Barceló (Forn de la Creu). El 1685, les valoracions ens revelen que a la illeta hi havia menestrals amb habitatges i obradors (sobretot sabaters) d'una certa entitat, valorats entre les 500 i les 700 £. Destacaven per la valoració de la casa i del forn els Barceló, 1.900 £, i la ja esmentada casa del sastre (també mercader) Bartomeu Cugullada, amb una propietat de 1.200 £, que a principis del segle següent fou l'Hostal de Campos¹⁵⁴. Aquest hostal apareix clarament assenyalat en el plànol del 1851 de Pere d'A. Peña, i perdurà fins a principis del segle XX, ja que fou immortalitzat per Rafael Ysasi en un dibuix que reproduïm. Per últim, hi havia les tres cases de més envergadura, la qual queda demostrada en les valoracions que en fan els cadastres.

Com han assenyalat diversos estudis, la precarietat econòmica caracteritzà l'existència dels petits menestrals que ja hem vist que formaven l'estament social dominant d'aquesta illeta i, en gran part, del barri. Ho sabem no només per la valoració cadastral dels immobles, sinó també pels nombrosos expedients de subhasta que aixecava la Cúria del Temple, senyor alodial, recordem-ho, quan s'acumulaven els deutes, tant les dels drets alodials com a instàncies d'altres deutors. El procediment que seguien era sempre molt semblant, en citarem diversos exemples d'interès del segle XVIII. En primer lloc, el cas del carnisser Francesc Mas, la propietat del qual estava situada prop de l'entorn que ens ocupa, "cantó de la Sabateria davant la Carnisseria". El 1774 la seva propietat, que consistia en "una botiga amb sos estudis", sortí a subhasta per 36 £, i fou adquirida pel sabater Bartomeu Rotger (Veïnatge del 1730). En presència del representant de l'Orde de Sant Joan, Domingo Socies (denominat *nunci* en el

¹⁵² El mateix Arxiduc en parlar de la indústria de l'espart destaca que la planta es conreava molt bé a Mallorca, perquè la terra era molt apta i els preus alts feien atractiu el seu conreu. A més de l'espart s'utilitzava l'obra de palma, canyes i vímet. Assenyalava que hi havia fins a trenta fàbriques de corderia registrades, però que la majoria eren tallers familiars petits en els quals participaven homes, dones i nins. DE AUSTRIA, LUIS SALVADOR: *Las Baleares...*, VI, pp. 674-690.

¹⁵³ Són els tres edificis més importants de la illeta, com hem explicat.

¹⁵⁴ Els hostals servien per albergar els que venien de fora de la ciutat. Les famílies benestants de poble tenien casa pròpia a la ciutat, foren les conegudes com "posades". Els pagesos modestos acudien a aquests edificis i, segons confirma D. Zaforteza (I, p. 347), molts d'aquests eren també tavernes. Proliferaren als voltants de la zona estudiada perquè quedava prop del carrer del Sindicat i de la Porta de Sant Antoni, entrada natural de mercaderies i gents provinents de l'interior. ZAFORTEZA MUSOLES, D: *La Ciudad...*, I, pp. 338-345. L'Arxiduc fa una viva descripció de l'ambient d'aquests populars hostals. Archiduque, 1954, edició facsímil de l'Ajuntament de Palma, p. 258.

document) i de dos testimonis, el 31 d'octubre del 1714, el sabater Rotger prengué possessió de la propietat adquirida seguint un procediment d'origen medieval que tenia lloc fos quina fos la categoria de la propietat transferida, i que pel seu interès transcrivim: “[...] per medi del dit nuntio se li ha donat possessió de la dita botiga amb sos estudis, entegantli la clau de la porta maior i fentlo tencar i obrir i entrar i axir de dita botiga amb sos estudis i passetjar per dins ella, tot lo qual axí obrat es en senyal de possessió vertedera, real, actual i corporal possessio de dita botiga amb sos estudis”¹⁵⁵. Un altre cas és el d'Agustí Magraner (fill de Vicenç, Veïnatge del 1730), cintaire, a qui se li subhastà la seva propietat per deutes el 1743 que consistia —en el carrer de la Vidrieria— en “botiga, estudi i dues taules de vendre cuiram [...] les quals taules son devant lo portal”. Les cases foren valorades en 425 £, sortiren a subhasta per 130 £, i s'adjudicaren al carnisser Gabriel Gibert per 226 £¹⁵⁶. Per últim, recordarem el cas del sabater Jaume Binimelis l'any 1755. En desconeixem les circumstàncies personals, però sembla que descendia d'una família menestral, dedicada al mateix ofici i ben documentada a l'entorn de la Carnisseria des del segle XVII. Posseïa dues botigues i una algorfa que feien cantonada entre el carrer Vidrieria i el carrer Sabateria. Foren valorades per un picapedrer, mestre Lluç Mesquida¹⁵⁷, i un fuster, mestre Antoni Amorós, en 370 £. Es fa la precisió que en l'estimació es valorà no només la qualitat de la construcció sinó també la situació (*el puesto ahont se troban*). La subhasta s'anuncià en els llocs habituals, la plaça de les Corts, entre les 17 i les 18 hores del capvespre, i als carrers propers del lloc on era la casa. El preu de sortida fou de 30 £, i l'adquirí el també sabater Antoni Corró per 141 £. En aquesta quantitat anaven incloses les despeses derivades del procés de subhasta¹⁵⁸.

Per últim, volem comentar detingudament un document poc conegut fins avui, un Veïnatge del 1765¹⁵⁹, on s'indica no només el propietari de l'immoble, sinó també els llogaters. El document és interessant perquè ens mostra el grau de divisió de les illetes i demostra que l'amuntegament en aquesta època era un fet i que la manca d'espai habitable a tota la ciutat obligava a un aprofitament notable de molts habitatges unifamiliars. Tot això coincideix amb el que hem exposat anteriorment i no només es limita al cas d'aquesta illeta o d'aquest barri, sinó que es tracta d'un fenomen general a tota la ciutat, com prova el document esmentat.

La illeta s'hi denomina “Illeta del Forn de la Creu”, i comença la relació per la casa del senyor Joanot Mut, que vivia a la casa familiar (núm. 13), en els baixos hi tenia una botiga llogada a un sabater. La relació continua pels carrers de la Samaritana i

¹⁵⁵ ARM, AH 766/3.

¹⁵⁶ ARM, AH 767/20.

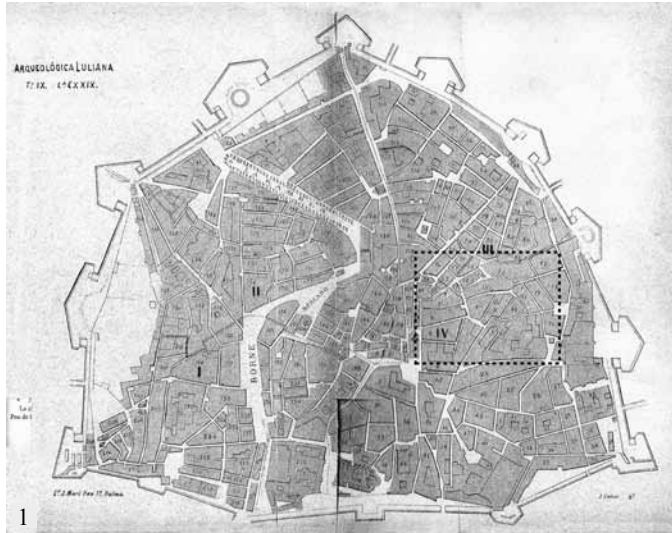
¹⁵⁷ Es tracta d'un mestre d'obres, originari de Santa Maria, membre d'una coneguda saga de mestres d'obra. CAPÓ, J.: “Els tres Lluç Mesquida, mestres de picapedrers i Antoni Mesquida”, *BSAL* 35. Per altre part, el fuster Antoni Amorós vivia a la mateixa illeta, al número 7 actual.

¹⁵⁸ ARM, AH 767/7.

¹⁵⁹ ARM, AH 6568, s/f.

de la Creu, on hi havia la casa d'un teixidor de llana (propietat del senyor Francesc Poquet); devora, una algorfa llogada a un, criat d'ofici; i després hi havia el forn, el forner d'aleshores era Pere Balaguer. Un germà d'aquest, sacerdot, vivia a una algorfa contigua. Hi seguien diverses cases modestíssimes: la d'un esparter, la de la viuda d'un sabater, i una altra algorfa i botiga llogada a un altre sabater, de la qual s'hi anota "secuestrada por la Curia del Temple". La relació continua cap al carrer de la Corderia on vivien quatre sabaters, cada un amb algorfa i botiga pròpies; devora, l'obrador del també sabater Pere-Antoni Binimelis que tenia l'algorfa llogada i vivia —diu el document— a "la illeta de la Carnisseria". Des d'aquí fins al cantó del carrer de la Corderia amb el de la Carnisseria se succeïen fins a dotze botigues i algorfes, habitades principalment per sabaters, però també hi havia carnisseres (ja pocs), mariners (dos), un teixidor de lli, un esparter i un corder. Entre aquestes hi havia la del sabater Francesc Cabanellas, del qual hem comentat ja que era propietari d'un hostel contigu que tenia llogat.

També és interessant observar que la majoria de les cases eren llogades —s'anota al document—, però n'hi havia que eren pròpies. Davant el Pou de la Carnisseria, cap al carrer homònim, hi havia altres nou cases de les mateixes característiques tipològiques, habitades per petits menestrals, tant en règim de lloguer com en propietat. Per aquests indrets vivia la família Pocoví, una família de saboners documentats a la illeta des de mitjan segle, que ja posseïen el 1765 tres propietats que anaren incrementant fins arribar a posseir, a principis del segle XIX, un solar considerable on, un cop derruïts els habitatges modestos, s'alçà una finca que ocupa el cantó del carrer de la Carnisseria amb el de Can Sanç, finca ja aixecada l'any 1819. A partir d'aquí, ja dins el carrer de Can Sanç, hi havia altres tres cases del tipus de les anteriors. El antic casal dels Ramis, llogat i descrit en aquests termes: "[...] cases amb entrada, son dels hereus de Anna Maria Pieras [descendiente de los mercaderes Bibiloni-Ramis] amb tres estudions una botigueta". Per últim, hi havia els actuals números 7 i 9-11: allà hi havia la botiga del fuster Joan Amorós (família documentada allà des de feia un segle), amb un "estudiet" damunt, llogat, i la casa del senyor Francesc Poquet que tenia dues botigues. En total, veim que els habitants de la illeta es repartien en 46 edificacions, de les quals 33 eren del tipus botiga-algorfa o botiga-estudi; n'hi havia altres 7 que rebien la denominació de "casa", també habitades per menestrals, de les quals desconeixem l'aspecte i no sabem si tenien clares diferències tipològiques amb les botigues-algorfes, perquè desaparegueren absorbides per les finques del segle XIX. Hi havia, a més, tres edificis comercials —un forn, un hostel, una botiga-taverna—; per últim, hi havia les tres cases grans que han perdurat i que coneixem bé: Can Sanç, Can Poquet i Can Ramis. La composició social era exactament la mateixa des del segle XVI: predomini absolut de petits menestrals, alguns mercaders d'origen menestral, algun sacerdot i dues famílies de la petita noblesa.

1. Il·lustració de la ciutat de Palma, gravada per J. Umbert. Còpia del plànol de Ciutat del gravador Llorenç Muntaner, any 1831. La litografia de J. Mari fou publicada al BSAL, tom IX (1901-1902). La numeració de les il·letes respon a una divisió de la ciutat oficial del 1797.
2. En el plànol del canonge Garau, de 1644, hem assenyalat la zona del carrer de Can Sanç i el seu entorn del que parlem a l'article. Observant l'indret es podem esbrinar molts dels trets que el caracteritzaren durant segles.
3. Plànol de 1871. Obra de l'enginyer militar Leopoldo Scheidnagel i Serra (1830-1884) és un treball molt interessant per conèixer la toponímia de la ciutat al segle XIX. Segon l'investigador J. Tous en part està basat en l'il·lustració de 1831.

4

5

6

4. El famós Hostal de Campos que encara va conèixer l'erudit Rafael de Ysasi i va dibuixar a principis del segle XX. (Manuscrit Museu de Mallorca).
5. Antigues porxades del carrer de la Cordelaria cantonada carrer Forn de la Creu, esbucades el 1913, segons Rafael de Ysasi. (Manuscrit Museu de Mallorca).
6. L'antic carrer de la Galera, prop de la vella Carniceria. Gravats del Die stadt Palma de l'Arxiduc Lluís Salvador d'Austria. Les construccions del carrer amb les porxades i els embants mostren l'ambient dels carrers més populars, del tipus dels que havia a l'entorn del carrer estudiat.